

**Pastoraat op de grenzen
van sociale in- en uitsluiting**

**Verslag Voorjaarsconferentie
19 maart 2009**

**georganiseerd door
Netwerk DAK en
DISK, landelijk bureau voor arbeidspastoraat**

Landelijk bureau DISK
's-Hertogenbosch,
27 september 2009

Inhoud

	Pag.
Inhoud	3
Colofon	4
Uitnodiging	5
Programma Voorjaarsconferentie 2009	6
Buurtpastoraat in Rotterdam <i>Katinka Broos</i>	7
Armen tegenkomen. <i>Staren in het wesen</i> van een mens <i>Toine van den Hoogen</i>	13
Armen tegenkomen. <i>Staren in het wesen</i> van een mens Vorstudie bij de voordracht tijdens de Voorjaarsconferentie op 19 maart 2009 <i>Toine van den Hoogen</i>	19
Ontmoeten, zien, erbij horen. Verslag groepsgesprek Voorjaarsconferentie 2009 <i>Hub Crijns</i>	31
Aankloppen, hallo zeggen, binnen komen <i>Hub Crijns</i>	49
Pastoraat op de grenzen van in- en uitsluiting <i>Hub Crijns</i>	51
Landelijk bureau DISK	55
Organisatoren	56

Colofon

Auteurs:
Katinka Broos, Hub Crijns, Toine van den Hoogen

Typewerk:
Anja Crijns

Foto's:
Peter de Bie

Eindredactie:
Hub Crijns

Uitgever:

Landelijk bureau DISK
Luijbenstraat 17
5211 BR 's-Hertogenbosch
tel.: 073-6128201
e-mail: info@disk-arbeidspastoraat.nl
webstek: www.disk-arbeidspastoraat.nl
www.duurzamkerk.nl

Netwerk DAK
Eykmanlaan 33
3571 JR Utrecht
tel: 030-2711138
e-mail: secretariaat@netwerkdak.nl
webstek: www.netwerkdak.nl

Netwerk
DAK

Uitnodiging

Op of rond het feest van Sint Jozef werkmans van 19 maart houden we de Voorjaarsconferentie. Arbeidspastores studeren dan met elkaar op en reflecteren over de eigen werksoort. Sinds 2002 houden we deze dag samen met collega's uit het netwerk van urban mission of oude wijkenpastoraat, inloophuizen en drugspastoraat. Dit netwerk heet sinds enige jaren Door Aandacht Kracht (DAK). Tijdens de Voorjaarsconferentie van DISK arbeidspastoraat en het netwerk DAK komt de theologische en pastorale inhoud van deze werksoorten vooral in beeld. Presentie is een methodische kern van deze diaconale en missionaire activiteiten.

De context heeft te maken met het leven in buurt of plaatsen waar werk gedaan wordt, betaald of onbetaald. Veel mensen maken mee, dat ze leven op of rond de grenzen van sociale in- en uitsluiting. Wonen, werk, opleiding, gezondheid, relaties, papieren en documenten, regels, buurt vormen allemaal een eigen werkelijkheid, waar mensen aan kunnen meedoen of er van buiten worden gesloten. De reguliere samenleving sluit mensen in, die beschikken over voldoende talenten, gezondheid, relaties, opleiding, papieren, werk, geld, een woning. En diezelfde samenleving sluit mensen uit, die tekorten hebben in talenten, gezondheid, relaties, opleiding, papieren, werk, geld, een woning.

Hoe gaan arbeidspastoraat, buurtpastoraat, drugspastoraat met deze processen van in- en uitsluiting, met deze grenzen om en met de mensen die daar leven? Heeft God iets met deze werkelijkheid te maken? Wat betekenen woorden als pastoraat, diaconaat, missionair hier? Kun je spreken van kerk? Hoe nemen we wat er gebeurt in theologische en pastorale zin waar? Zijn er woorden voor en hoe klinken die dan?

De aftrap voor de bespreking zal gegeven worden Katinka Broos, die ingaat op haar praktijkervaringen in Rotterdam en door Toine van den Hoogen, die ingaat op theologische reflecties. Daarna zullen de deelnemers ruimschoots de mogelijkheid hebben om hun inbreng te leveren.

De Voorjaarsconferentie is ook een moment voor onderlinge ontmoeting en elkaar weerzien.

Programma Voorjaarsconferentie 2009

Het programma van de middag ziet er als volgt uit:

13.00 Ontvangst met koffie en thee

13.30 Opening door Hub Crijns, directeur landelijk bureau DISK

13.40 Inleiding door Katinka Broos, predikant in het Oude Westenpastoraat in Rotterdam. Daarnaast parttime coördinator van de zes wijkpastoraten in Rotterdam en één dag in de week gemeentepredikant in Rotterdam. Gelegenheid tot stellen van informatieve vragen

14.10 Inleiding door Toine van den Hoogen, hoogleraar fundamentele theologie aan de faculteit theologie van de Radboud Universiteit Nijmegen. Gelegenheid tot stellen van informatieve vragen

14.40 Koffie en thee

15.00 Plenair gesprek over ervaringen rond pastoraat op en rond de grenzen van sociale in- en uitsluiting

16.15 Moment van bezinning, afsluiting

16.30 Ontmoeting met elkaar, hapje en drankje

Buurtpastoraat in Rotterdam

Inleiding van Katinka Broos tijdens de Voorjaarsconferentie Pastoraat op de grenzen van sociale in- en uitsluiting op donderdag 19 maart 2009 in de Bergkerk te Amersfoort georganiseerd door Netwerk DAK en DISK, landelijk bureau voor arbeidspastoraat. Katinka Broos is predikant in het Oude Westenpastoraat in Rotterdam, werkt als parttime coördinator van de zes wijkpastoraten in Rotterdam en één dag in de week als gemeentepredikant in Rotterdam

Rotterdam wil helemaal niemand uitsluiten, behalve zo nu en dan een wethouder, wat op dit moment weer speelt. Het Rotterdamse beleid houdt in dat ze iedereen juist willen insluiten, zelfs iedereen willen omarmen om mee te doen in de maatschappij....

* Dus worden een heleboel mensen aangespoord om de sociale wetten beter te leren kennen, en van alle regelingen beter te weten hoe ze in aanmerking kunnen komen voor allerlei vergoedingen en toeslagen.

* Zo worden mensen opgepoord met afspraken hoe ze binnen hun straat fatsoenlijk met elkaar om kunnen gaan en die worden dan aan de gevel gespijkerd.

* Zo worden allerlei mensen opgeroepen om verplicht in te burgeren, ook al wonen ze hier al dertig jaar en heten ze oudkomers ...

Noem maar op. Dit wordt allemaal gedaan opdat alle burgers actief participeren in de maatschappij, de *civil society*. Al hebben ze binnen het Rotterdamse beleid in mijn ogen een beperkte opvatting, definitie zelfs, van het begrip *civil society*.

* Tegelijkertijd geeft 54 % van de Rotterdammers aan dat zij zichzelf als eenzaam beschouwen; landelijk gezien is dat 12 % en 54 % voor de Rotterdammers. Het doet er nu even niet toe of ze dat nu echt zijn of zichzelf zo voelen: meer dan de helft beschouwt zichzelf als eenzaam.

* Tegelijkertijd wordt er op Zestienhoven een nieuw uitzetcentrum gebouwd, bedoeld voor 540 mensen zonder geldige papieren; dat is een vermeerdering van ca. 250% in vergelijking met het oude uitzetcentrum. Over uitsluiting gesproken.

* Tegelijkertijd worden mensen in de bijstand streng in de gaten gehouden en streng gekort als ze zich niet aan (eenzijdig gemaakte) afspraken houden.

* Tegelijkertijd raken de mensen die onder het generaal pardon vallen helemaal verstrikt in uitkeringenland. Ze vallen nu onder sozawe (sociale zaken en werkgelegenheid); hebben vragen met de vergoeding voor kinderopvang; vragen met de belastingdienst; en komen terecht bij allerlei replacementsbureaus.

* Tegelijkertijd wordt de WMO (Wet Maatschappelijke Ondersteuning) in mijn opinie gebruikt om mantelzorgers zwaarder te belasten.....

Kortom: de interventiepolitiek in de stad Rotterdam – ik ben bijna zeker dat dit op meer plaatsen gebeurt - brengt in feite weinig soelaas als het gaat over insluiting. Mensen voelen zich zelf steeds meer buitengesloten. Of ze nu buiten de maatschappij geplaatst worden of zelf er buiten stappen: in beide gevallen spreek je van uitsluiting.

Voorbeelden rond in- en uitsluiting

Ik wil drie voorbeelden noemen: het eerste heeft te maken met beleid, het tweede met realiteit en het derde met het Koninkrijk of Thuis komen met een grote 'T'.

Rotterdams beleid

Het eerste voorbeeld heeft te maken met beleid. Ik werk in een inloophuis en daar kwam wethouder Kaja – die op dit moment buitengesloten is van het College van Burgemeester en Wethouders – op bezoek om over de situatie van mijn wijk Het Oude Westen in het centrum van Rotterdam te praten. 'Vonden wij ook niet dat daar vooral kwetsbare mensen woonden?' Ja, dat vonden wij ook. 'Vonden wij ook niet dat daar veel tuig rond loopt dat niet woont in de wijk?' Ja, dat vonden wij ook. 'Vonden wij dan ook niet dat in het kader van de herstructurering kwetsbare mensen beter aan de rand van de stad kunnen wonen? Omdat kwetsbare mensen het er niet ook nog bij kunnen hebben dat ze last hebben van het tuig. En vonden wij ook niet dat, als wij de wijk herstructureren, in dat centrum beter de stevige mensen kunnen wonen die beter tegen een stootje kunnen dan die kwetsbare mensen?' Ik merkte dat ik daar zelf van in de war raakte en zo boos dat ik er ter plekke niet op kon reageren. Ik heb pas later de wethouder een brief geschreven. Wanneer je in de stad als beleid wil dat de kwetsbare mensen niet juist in het centrum, in jouw midden, wonen, het dan voor mij tijd is om verhuizen uit die stad te verhuizen. Dan ben je het niet waard om je zelf een *civil society* te noemen. Maar goed, toen hij de brief ontving was hij al geen wethouder meer. De plannen die ik daarna zag voor het centrum van Rotterdam worden *gentryfication* genoemd. *Gentryfication* is een mooie term voor het verplaatsen van de armen uit de wijk, het verfraaien van het aanzien en het bouwen van duurere woningen – in zo'n stad waarschijnlijk appartementen – voor de rijken onder ons. Beleid van uitsluiting.

Realiteit rond toeslagen

Een aantal jaar geleden was er een grote verandering met betrekking tot de huursubsidie. De mensen zouden die voortaan via de huurtoeslag van de belastingdienst krijgen. Een dergelijke verandering rond ziektekosten vond in dezelfde tijd plaats: de zorgtoeslag. Via folders en advertenties werd dit aan de burgers duidelijk gemaakt. Je kon de krant niet open slaan of er stonden allemaal grote advertenties in hoe dat zou gaan. Iedereen kreeg formulieren thuis gestuurd. 'Fluitje van een cent' zeiden ze op spotjes van de radio en TV: iedereen kon het aanvragen, geen probleem.

Nu is het zo dat bij meer dan de helft van de mensen bij wie ik op bezoek kom de televisie aan staat, vaak de hele dag. Iedereen wist dus dat dit ging veranderen en iedereen wist dat dit ook voor hen zou gelden. Nee, niet dus. Enkele maanden na de verandering bleek een groot deel van onze bezoekers niet meegekregen te hebben wat er aan de hand was. Langzaam aan druppelden de vragen bij ons binnen: mensen konden hun huur niet meer betalen, waarna bleek dat ze geen huurtoeslag hadden aangevraagd. We zijn nog tijden met het formulieren invullen bezig geweest

Een voorbeeld van dezelfde orde geldt voor een proef in de Rotterdamse politiek van insluiting. Iedereen van 65+ en ouder mocht een aantal maanden gratis met het openbaar vervoer in de stad reizen. ‘Dat is heel leuk, daar zit iedereen om te springen’, zeg je dan. Grote enveloppen met informatie en aanvraagformulieren werden bij de mensen thuisbezorgd. Kan niet misgaan, zou je denken. En de regeling begon. Toen de proef al een tijdje bezig was kwamen mensen uit de buurt verontwaardigd vertellen dat hun buurman gratis met de tram mocht en zij niet. Waarom zij niet en die anderen wel? Dat is toch niet eerlijk!

Blijkbaar is er een vorm van uitsluiting – zelfs als je mensen er bij wil betrekken, als mensen persoonlijk post krijgen, als mensen de hele dag televisie kijken – die ertoe leidt dat mensen geen flauw benul hebben dat wat in die media gezegd wordt ook over hen gaat. Ze hebben waarschijnlijk bij voorbaat al het idee dat hetgeen ze in de krant lezen of op de televisie zien niets met hun persoonlijke leven te maken heeft. Ik leg dat uit dat zij zich door dit soort dingen ver buiten de maatschappij voelen staan, dat het absoluut niet over hen gaat. Als wij hen dan vertellen dat zij ook gratis met de tram mogen, kijken ze je aan met zo’n blik van: hoe kom je erbij, dat kan niet!

Het Koninkrijk van Thuiskomen

Moeder en dochter komen regelmatig bij ons binnen en zijn even verlegen: de dochter is 6, de moeder ruimt 20 jaar ouder. Beiden spreken ze Nederlands, onderling spreken ze Chinees, maar het lijkt alsof ze het liefst helemaal niet spreken. Twee stille vrouwen die hulp nodig hebben, omdat ze illegaal zijn.

Ze vallen onder het generaal pardon en wachten op een huis. Tot nu toe heeft het meisje nog nooit in een eigen huis gewoond. Altijd trok ze samen met haar moeder van kamer naar kamer, bij kennissen, bij familie, bij onbekenden en zo en dan in een opvanghuis. Altijd in een klein kamertje samen met haar moeder. Maar nu vallen ze onder het generaal pardon. Ooit heb ik aan het stille meisje gevraagd, terwijl ik uitjes aan het plannen was voor de zomer: ‘wat zou jij nu het liefste willen?’. ‘Een eigen kamer’, zei ze tegen mij. Toen zij begreep wat een generaal pardon is, besepte zij dat zij met haar moeder misschien een eigen huisje kreeg. Elke keer als ik voor hen enveloppen opende, want hun postadres was bij ons, keek ze me met grote verwachtingsvolle ogen aan, een belofte die waar wordt. De dag dat zij de sleutel in ontvangst namen kwamen ze met Chinese gebakjes en wees ze feilloos aan welke gebakjes Nederlandse mensen wel lekker vinden en welke niet. De weken erna moest er veel geregeld worden: de huur, Eneco, verzekeringen, noem maar op. Zij kwam steeds met haar moeder mee, en ze werd steeds opener en steeds vrolijker. Ze had haar kamer geschilderd in haar lievelingskleuren: rose, oranje, geel en rood. Ze had al vriendinnetjes ontmoet onder aan de flat bij wie ze na de zomer in de klas zou zitten. En ze praatte honderduit. Mijn collega en ik keken elkaar aan: wat is dat meisje veranderd! Haar moeder vertelde dat ze voor het eerst in haar leven ruzie hebben gehad met elkaar... Moeder moest daar erg aan wennen. Het gebeurde een beetje te vaak, vond ze. Waarop ik tegen Pei Xin – zo heet zij – zei: ‘Je moet niet te vaak ruzie maken met die oude moeder van je’. Ze kijkt me aan: ‘ruzie maken is leuk’, zegt ze. ‘Wat is er leuk aan?’ ‘Dan kan ik naar mijn eigen kamer, en heel hard de deur dichtslaan...’

Toen ze weer weg waren zeiden Jack, mijn collega, en ik tegen elkaar: ‘Dit is nu een stukje van het Koninkrijk’.

We weten natuurlijk al lang hoe belangrijk het is voor mensen om een eigen plek te hebben. We weten ook al lang hoeveel afbreuk het kan doen, hoe het kan leiden tot zelfverlies, als je geen eigen plekje meer hebt. Bij dit meisje zag je de verandering in twee maanden gebeuren en het was echt ontroerend om te zien.

Drie verhalen van uitsluiting, maar ik hoop ook van insluiting. Insluiting kun je bij het meisje ook zien toen ze de laatste keer bij ons kwam. Ik ben dropverslaafd en er staat bij ons altijd een grote pot drop en daar nam ze een flinke handvol van. Haar moeder lustte dat niet en ik had haar een keer uitgelegd, dat Nederlandse mensen drop lekker vinden en heel veel mensen die ergens anders geboren zijn dat niet lekker vinden. De laatste keer dat zij er was nam zij een grote hand vol uit die pot. Toen ik zei: ‘geef je je moeder ook wat’, zei zij: ‘Nee, want Chinese mensen houden daar niet zo van’. Zelf stopte zij die hele hand drop in een keer in d’r mond. Met andere woorden: nu zij een eigen plekje heeft is zij volgens haar een Nederlandse geworden, ziet ze zichzelf als opgenomen, niet alleen in de klas, maar ook in de maatschappij.

Wijkpastoraat in het Oude Westen

Drie voorbeelden uit onze wijk en ons inloophuis. We weten hoe belangrijk het is, maar door die voorbeelden zie je ook gebeuren, vind ik, wat je steeds weer erbij bepaalt. Hoe ga je daar nu mee om als wijkpastoraat?

Ons inlooppandje ‘de Union’ is maar klein. We zijn bijna elke dag open, maar het zit er nooit vol. Bijna altijd zitten er wel een paar mensen, en bijna altijd is er iemand van mijn collega’s of ik. We proberen een veilig plekje in de wijk te zijn, vooral voor die mensen die zich uitgesloten voelen. In de Union mag je altijd het idee hebben dat je ergens bij hoort. Vind je

dat je vrijwilliger bent omdat je elke woensdag voor de eetclub de servetten vouwt, dan ben je een vrijwilliger en sta je in ons volgende jaarverslag als vrijwilliger vermeld. Vind je dat je in je leven hard genoeg geknukt hebt en dat je helemaal niets meer hoeft te doen in de Union, dan doe je niks, blijf je zitten en ben je welkom.

Binnen het wijkpastoraat ontstaan zo kleine gemeenschappen, niet meer Faith-based, maar wel face-based. Je leert elkaar kennen van gezicht, je drinkt zo nu en dan een kop koffie met elkaar en op straat weet je elkaar dan ook te vinden. Voorbeelden te over. Dan komt er een buurman binnen en zegt: 'Hé, die mevrouw kreeg vorig jaar toch een voedselpakket? Waarom krijgt ze dat nu niet meer? Ze zit in het park te huilen op een bankje omdat ze zo'n honger heeft'. Of een buurman die tegen iemand anders zegt: 'Heb jij geen wasmachine? Jij mag bij mij de was doen als jij zo nu en dan voor mij kookt'.

Ik heb mij lang verzet tegen een ruilhandel in mijn wijk, die je bijna de 'tweedehandswereld' kunt noemen. Ruilwinkels en tweedehandswinkels voeren de boventoon. Als ik dat probeer uit te leggen, zeggen heel veel mensen in mijn kennissenkring: 'dat is toch heel goed, dat is heel duurzaam'. Laten we zeggen dat vooral middenklasse mensen veel meer naar ruilwinkels moeten gaan. Ik verzet mij tegen die tweedehandswereld voor de buurt, omdat het voor hen altijd een noodzaak is. Als mensen me uitnodigen omdat ze hun nieuwe bankstel willen laten zien, is het nooit een nieuw bankstel. Het is altijd tweede- of derdehands. Mijn verzet hield altijd de mening in dat mensen die financiële ruimte ook moeten hebben om zo nu en dan een nieuwe koelkast te kunnen kopen als die stuk is. Dus nogmaals: laat mijn soort mensen zich vooral inzetten voor een milieubewuste en duurzame samenleving, en zorg er voor dat mensen aan de onderkant van de financiële samenleving de ruimte hebben om zo nu en dan iets nieuws te kopen. Oftewel: zo'n tweedehandswereld moet niet normaal worden.

Nu merk ik na een aantal jaren dat de mensen zelf gebruik maken van die tweedehandswereld – het is een rot woord, maar u begrijpt inmiddels wat ik ermee bedoel. Het kan ook een beschermde wereld zijn. Mensen ruilen onderling goederen en diensten, zonder dat de 'buitenwereld' zich ermee bemoeit. Die sociale dienst van de *civil society* is daarvan uitgesloten. En wanneer er iets mis gaat in het ruilverkeer lossen mensen dat zelf op. Je kunt het soms niet eens zijn met de oplossing die ze kiezen, maar ze proberen het zoveel mogelijk zelf te doen. Inmiddels gebruiken ze de positie waarin ze gedwongen zijn, als een manier om zich af te schermen van andere lagen van de bevolking. Ze zoeken ook binnen die wereld die er voor hen gecreëerd is eigen vrije ruimtes. Ik blijf me nog wel steeds verzetten tegen die wereld, maar voor mijn gevoel heb ik ook meer oog voor de vrije ruimte die zij daarbinnen weten te creëren.

Wat kan het wijkpastoraat zijn?

Het wijkpastoraat kan ten eerste een veilige plek zijn, waar mensen die zich buitengesloten voelen zich thuis kunnen voelen. Een plek, waar er ook bemiddeld kan worden in de 'ruilconflicten'. Een plek waar mensen relaties durven aan gaan met elkaar omdat ze zich veilig voelen en omdat ze weten dat wij die mensen ook kennen. Een plek waar mensen een steuntje in hun rug krijgen, waar ze een praatpaal vinden of raad kunnen vragen. Die veiligheid kunnen mensen gebruiken om ruimte te creëren voor zichzelf, voor wie ze willen zijn, om zich te ontplooien of om te overleven.

Het wijkpastoraat kan een brugfunctie zijn tussen de wereld van de buurtbewoner en de *civil society*. Ik ben van mening dat mensen een verantwoord burger moeten zijn, dat ze niet alleen aan zichzelf denken maar ook aan anderen om hen heen. Anders is samenleven onmogelijk. Maar je moet je wel steeds afvragen: waar worden mensen geacht aan mee te doen? Zijn kreten als: 'Mensen maken samen de maatschappij, de stad' eigenlijk waar? Wie maken de samenleving, en wie ondergaan dat maken? Al dat soort kritische vragen. Je kunt mensen ondersteunen om hun eigen leven op te pakken, om hun eigen leven in handen te nemen en

ervan te dromen dat ze zich ook nog een beetje verantwoordelijk voor elkaar voelen. Dat geldt als een volgende stap.

Het wijkpastoraat kan een profetische stem zijn. Wij kunnen politici vertellen hoe de uitsluiting eruit ziet; we kunnen ze verhalen wat de oorzaken kunnen zijn van die uitsluiting; we kunnen ze verhalen wat de effecten ervan zijn; we kunnen ze oproepen in beweging te komen, eens mee te lopen en tenslotte er iets aan te doen.

Het wijkpastoraat kan blijven verhalen. Tot de kerntaken van de theoloog behoort het verhalen vertellen. De verhalen uit de buurt, de verhalen van je eigen zijn in de buurt, verhalen hoe deze verhalen impact hebben op jouw zingevingssysteem, jouw traditie, jouw spiritualiteit, je eigen zijn. Steeds weer moeten er vertaalslagen gemaakt worden tussen die realiteit en die verhalen, en die theologie. Daar zou de theologische werker in het wijkpastoraat zich verplicht over moeten buigen, vind ik. Eén van de thema's in de theologische verdieping zou de term 'aandacht' kunnen zijn. Aandacht in een wereld waarin ook wij steeds meer op projectfondsen zijn aangewezen, waarin gemeten moet worden en waarin resultaat telt, ondanks alle mooie verhalen over presentie, meegaan op het levenspad van mensen, en noem maar op. Aandacht met mensen, hoe heeft dat te maken met jouw zelfverstaan, met het zelfverstaan van de ander en hoe breng je die twee bij elkaar? Welke plaats neemt aandacht in het Bijbelse verhaal in, in de theologische reflectie en in de relatie tussen God en mens? Zonder te zeggen dat werkers lui zijn als het gaat om de theologische reflectie, ben ik erg blij dat hier vanmiddag iemand is die theologisch op mijn praktijkverhaal wil reageren.

Armen tegenkomen. *Staren in het wesen* van een mens

Voordracht van Toine van den Hoogen tijdens de Voorjaarsconferentie Pastoraat op de grenzen van sociale in- en uitsluiting op donderdag 19 maart 2009 in de Bergkerk te Amersfoort georganiseerd door Netwerk DAK en DISK, landelijk bureau voor arbeidspastoraat. Toine van den Hoogen is hoogleraar fundamentele theologie aan de faculteit theologie van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Beste mensen.

Ik heb mijn verhaal de titel meegegeven: ‘Armen tegenkomen. *Staren in het wesen* van een mens’. Het woord ‘*wesen*’ moet je dan met een ‘s’ in het midden schrijven en dat woord komt van Ruusbroeck, die ‘staren’ en ‘*wesen*’ gebuikt bij het opzoeken van je diepste verlangens en je oorsprong. Ik kom daar straks op terug. Armen ontmoeten, bijvoorbeeld in dat inloophuis van Katinka, of al lezend in het recent verschenen ‘*Dossier armoede in Nederland 2009*’ is een gelegenheid om profetische en kritische stemmen te laten horen, maar uiteindelijk is de theologische waarde daarvan dat het kansen biedt om – inclusief de vrijwilligers die daar komen om de servetten te vouwen of enveloppen te plakken – armen tegen te komen en op die manier – van Ruusbroeck – te staren in het *wesen* van de mens. Dat is de kern van mijn verhaal, die ik nu verder ga toelichten.

Beeldloos kennen als weg

Johan van Ruusbroeck is een Brabantse mysticus geweest uit de dertiende eeuw van 1293 tot 1381. Hij leefde in de buurt van wat wij tegenwoordig Groenendaal onder Brussel noemen in het Zoniënwoud. Hij heeft toen als mysticus nagedacht over iets wat wij vandaag tegenkomen als wij nadenken over wat wij horen in de verhalen van Katinka over de mechanismen van insluiting en uitsluiting inclusief het prachtige verhaal Thuiskomen. Ruusbroeck heeft toen al een pleidooi gehouden dat de weg naar dat thuiskomen gaat – ik vind dat een mooi woord, dat

thuiskomen; hij gebruikte daarvoor het woord God, maar ik gebruik parallel daaraan het woord thuiskomen – volgens wat hij noemde het beeldloze kennen. Je staat altijd gericht op de werkelijkheid en je probeert daar iets van te begrijpen, maar meestal doen wij dat doordat we ons een ken-inhoud voornemen. Je kijkt naar een uitvoeringsplan voor nieuwe regels rond de huurtoeslag en je weet wat dat is of je verbaast je erover dat een ander dat niet weet, dat hij die inhoud niet heeft opgepakt. Je krijgt te maken met het verzoek om een jaarverslag in te dienen bij het bestuur of bij de subsidiegever en je weet wat een jaarverslag is, wat je geacht wordt te doen teneinde je goede recht, bij een project bijvoorbeeld, om je subsidie op een nieuw jaar te kunnen onderbouwen. Scannen op de werkelijkheid is in alle grote en kleine details altijd voorzien van een bepaalde ken-inhoud. Ruusbroeck nu had voor ogen hetgeen volgens mij steeds weer relevant voor ons is, dat je moet proberen je kennen van de werkelijkheid te ontdoen van al die inhoud en beeldloos te maken. Dat streven lijkt een hele abstracte en hoogdravende aangelegenheid te zijn waar je kennelijk onder een boom in dat Zoniënwoud mysticus voor moet zijn, maar voor hem heeft het te maken met alle hedendaagse concrete dingen. Ik heb in de voordracht van Katinka – dat ik van tevoren gekregen heb – drie dingen gezien die kenmerkend zijn voor die met de weg naar dat beeldloze kennen volgens Ruusbroeck. Ik zal die drie dingen achtereenvolgens toelichten als elementen die ik als theoloog ontdekt heb in jouw story.

Verantwoordelijkheid dragen en doen

Als eerste moeten we afrekenen met de diep ingesleten vooronderstelling dat je, als je ergens verantwoordelijkheid voor draagt, iets moet doen. In onze cultuur is dat een wijdverbreide waarde. Toen ik mijn kinderen opvoedde toen ze nog thuis waren, gaf ik telkens aan: ‘Je moet iets doen. Je moet iets ondernemen. Dat maakt de zaak zinvol en zolang je dat doet wil ook wel geld geven. Als je de opleiding afmaakt fijn. Maar als je niets meer doet, dan stop ik met de ondersteuning.’ Je moet dus iets doen. Maar misschien moeten we, teneinde ons te beseffen wat Ruusbroeck ons adviseert met dat beeldloze kennen, ons afvragen: ‘gebeurt er eigenlijk wel iets in dat inloophuis?’.

Opgenomen in de geschiedenis

Als tweede punt zijn wij gewend om onszelf, onze projecten, onze wereld te beschouwen als opgenomen in een grote geschiedenis: de geschiedenis van de *civil society*, tenminste in onze delen van de wereld. In die geschiedenis ondernemen we als vrije mensen allerlei projecten en we proberen allerlei mensen die daar als vluchteling of anderzins in terecht zijn gekomen op te nemen in onze collectieve verlangens om van die wereld waarin we leven, die *civil society*, een wereld te maken met een geschiedenis. Want geschiedenis geeft richting, geeft oriëntatie. Het woord profetisch past daar als term heel goed bij. Daarom hebben wij dat woord in de zestiger jaren in de theologie en het pastoraat zo fijn en gemakkelijk opgenomen, terwijl het in de decennia daarvoor helemaal niet gebruikt is in het pastoraat, noch bij de protestanten, noch bij de katholieken. Toen wij in de jaren zestig beseften dat ons staan in de wereld een staan in de geschiedenis is, vonden we plotseling dat het woord profetisch naadloos bij ons paste. Want daarmee werden wij opgeroepen onszelf telkens te situeren in een project, dat voor ons uitligt, waarin wij een doel kunnen zoeken, waarin wij oriëntaties voor de toekomst kunnen vinden, geschiedenis kunnen ontwikkelen. Wij lezen zo ook de Bijbel: als de geschiedenis van God met de mensen. Wie van jullie heeft dat inzicht nooit op een of andere kansel uitgesproken? Die mag nu zijn vinger opsteken. ... Ik zie geen vingers. In dat inloophuis nu tref je allemaal mensen aan, die helemaal geen geschiedenis hebben of van wie de geschiedenis in een of ander niets is weggevallen. Pei Xin, die dochter van die Chinese mevrouw, heeft misschien pas geschiedenis gekregen nu ze haar kamertje heeft gekregen. Daarvoor heeft ze geen geschiedenis gehad. Ja maar, zou je kunnen tegenwerpen,

ze is toch geboren en heeft een geboortakte gehad. Dat is zo, maar, in de filosofische existentiële betekenis van het woord heeft zij met die eigen kamer een begin van haar eigen geschiedenis gemaakt. Reden waarom jij nu ook zegt: dat is het begin van het Thuiskomen. Moeten wij dat inloophuis en alles wat daar gebeurt, met die enveloppen die daar geplakt worden en die servetten gevouwd, als een kleine activiteit zien in het verloop van de geschiedenis? Ruusbroeck zou tegen ons zeggen: probeer nu eens beeldloos te kijken, zonder de veronderstelling dat de dingen die je doet plaats moeten hebben in een geschiedenis.

Leven met een doel

Het derde punt is doelgerichtheid. Wij willen graag dat wij als werkers en de mensen met wie wij optrekken, beschouwd worden als mensen die een persoonlijk doel in hun eigen leven hebben. Dat is ook de inzet. Met dat doel voor ogen kunnen we kritiek uitoefenen op politici, die met hun pretentie om mensen te helpen met interveniëren feitelijk mechanismen van uitsluiting in gang zetten. Die kritiek is mogelijk, als wij en ook die politici de veronderstelling hebben dat het doel van het leven van mensen is om op een kritische manier vrije mensen te worden. Ruusbroeck met zijn beeldloos kennen, zegt: dan is er misschien alleen nog maar het staren in het *wesen* – met een ‘s’ - van de mens. Ik ga deze drie punten in het vervolg verder toelichten.

Wegen naar het beeldloze kennen

Stap een: wegen naar het beeldloze kennen in ons werk. In dat inloophuis, met mensen die daar servetten vouwen, die gelukkig zijn omdat er een eigen kamertje vrijkomt. En de vraag naar een weg naar dat beeldloze kennen. We kunnen ons afvragen: moeten we wel doorgaan met onszelf te beschouwen als mensen die iets doen? Er gebeurt eigenlijk in dat inloophuis niets. Mensen komen binnen. Mensen kunnen er een kopje koffie drinken. Wie er blijft hangen, blijft er hangen. Wie bereid is om servetten te vouwen, kan servetten vouwen. Als je niks doet is het ook goed.

Een probleem van ons werkers is dat men voortdurend van ons vraagt rapporten uit te brengen over wat daar gedaan wordt en dat vervolgens op basis van die rapporten subsidies gegeven of gecontinueerd worden. Bij de overheid of subsidiegevers verwacht men dan dat wij handelen als alle ambtenaren die in dat mechanisme van de overheid elke keer projecten moeten indienen en verantwoording moeten afleggen, namelijk dat ze ook nog wat met die projecten hebben gedaan. In onze samenleving moet je dus voortdurend iets doen, iets ondernemen, een doel in je leven hebben, en daarover rapporteren. Maar in zo'n inloophuis is er eigenlijk geen doel. Het is eigenlijk doelloos. Zolang wij onszelf blijven beschouwen als mensen die in dat inloophuis een doel moeten hebben, blijven wij onszelf opzadelen met een scheve verwachting. Scheef tussen wat er in feite dagelijks gebeurt en waar jullie je beste krachten en mooiste gevoelens aan wijden en de verwachting die de werkgever of financier heeft van jou als een ambtenaar – in de goede betekenis van het woord – die over een project kan rapporteren, die gelegd naast de inzet om doelen te behalen resultaten kan melden. Zodat er verschil gemaakt kan worden tussen wat er bereikt is voordat je begon en wat er aan resultaat behaald is na een jaar, twee of drie of hoelang we dan ook bezig zijn.

Misschien is het wel zo dat in zo'n inloophuis eigenlijk iets gebeurt volgens een term, die ik ooit gelezen heb bij Rudi Fuchs, de voormalige directeur van het Stedelijk Museum in Amsterdam. Pratend over de collecties van de moderne kunst in het stedelijk museum zei hij: 'Er zijn twee manieren om in een museum rond te lopen.' Er zijn als het ware ook twee manieren om in zo'n inloophuis rond te lopen. Die vergelijking met dat inloophuis maak ik en niet Rudi Fuchs. Hij zei: 'Als je in een museum rondloopt kun je rondlopen met de verwachting iets van presentie te voelen van de schoonheid, of de aantrekkelijkheid of de zeggingskracht van al die kunstwerken.' Wij zijn in ons werk gefascineerd geraakt door de

presentie werken. Andries Baart heeft daar op zijn wijze een geweldige push aan gegeven. Zijn methode en theorie heeft allemaal prima effecten gehad en die wil ik alleen maar ondersteunen. Maar in de grond gaat het in ons werk niet om deze betekenis van presentie, denk ik. Het gaat eerder om de tweede manier die Rudi Fuchs noemde. Volgens hem moet je je als je door een museum loopt je blik laten focussen, laten lokaliseren. Je moet door zo'n kunstwerk je blik even laten vasthouden, je stap inhouden, zeggen: 'Shit, daar valt wat te zien, daar valt wat te beleven'. Je blik laten focussen, je blik laten lokaliseren betekent eigenlijk dat je jezelf in je doen wilt laten onderbreken. Niet zeggen: ik weet al heel veel van moderne kunst en nu ga ik nog eens alle andere werken van Corneille die hier tentoongesteld hangen zien welke ik nog niet goed ken en daar ga ik dan wat aandachtiger naar kijken. Of ik heb al veel gehoord over Vermeer en nu heb ik de kans om bij deze bijzondere tentoonstelling temidden van een eindeloos lange rij ook langs zo'n werk te schuifelen. Dan laat je je niet onderbreken of focussen, zoals Fuchs wil. Wat je in zo'n inloophuis au fond niet doet is om present te komen aan de wereld van armoede, maar je laat je focussen, je blik lokaliseren door die vrouw met haar dochttertje; door die man die daar servetten aan het vouwen is of enveloppen aan het plakken; door die man die voor de dere keer klaagt dat hij niet van de regeling op de hoogte is, dat zijn buurman allang die subsidies heeft, dat dit ontzettend onrechtvaardig is en dat hij niet snapt waarom hij die niet krijgt, want hij heeft nog minder te verteren als hij. En jij, die dan voor de zoveelste keer geduldig uitlegt: 'Heb je die enveloppe dan niet gekregen? Heb je die niet gelezen?'. Misschien dat hij dan zal zeggen: 'natuurlijk heb ik die enveloppen gekregen'. Misschien dat hij dan met de hele schoenendoos waarin hij alle gekregen enveloppen bewaard heeft bij je komt. Misschien ben jij dan de enige en eerste die die schoenendoos opent, bekijkt en uitlegt: 'kijk, daar is die enveloppe voor. Hier staat het'. Je blik laten focussen is volgens mij de eerste stap die je kan zetten in dat beeldloze kennen, dat Ruusbroeck ons voorhoudt als weg om te beproeven. Dat doen jullie eigenlijk ook op die plekken waar je werkt. Daarom voel je je ook zo ongelukkig als je jaarlijks zo'n rapport moet schrijven dat andere pretenties heeft dan dit. Daar besteed je je beste krachten aan, je mooiste energie, je mooiste gevoel, je ontroering. Het gebeurt als je je blik laat focussen door die vrouw en haar dochttertje, door die man die servetten vouwt of enveloppen plakt. Dat is de eerste stap op weg naar wat Ruusbroeck noemt het beeldloze kennen. Het betekent dat je niet als een projectuitvoerder op iemand of iets of dat groepje mensen afgaat en daar iets gaat interveniëren of iets gaat doen met als doel een beter resultaat te verkrijgen ten opzichte van wat er al was. Maar dat betekent dat anderen jouw blik gevangen nemen en dat jij bereid bent om dat te laten doen. Er zijn nagenoeg geen andere ambtenaren die dit met de beste bedoelingen zelfs kunnen doen. Juist wij, pastores, kunnen ons permitteren om jezelf te laten vangen. De intrinsieke en onherhaalbare ervaring van dit soort werk, van buurtpastoraat is zo doende anders dan die op presentie gestoelde interventie. Niet dat ik een gefundeerde kritiek wil gaan opbouwen op de theorie van presentie, maar die presentie is nog altijd gedacht vanuit de actor en dat zijn wij. Ruusbroeck met zijn beeldloze kennen leert ons dat de actor degenen is die op ons afkomt.

Geschiedenis in de werkelijkheid

Ik licht de tweede stap toe aan de hand van een roman van Rosenbaum *Het gewassen vlees*, die enige jaren geleden is verschenen. Het is een ontzettend dikke pil die gaat over de achttiende, begin negentiende eeuw waarin een man van Groningen naar Rotterdam reist met de trekschuit. Mij gaat het hier om de proloog waarmee de roman begint. Die proloog kun je lezen alsof je het scheppingsverhaal leest. Ik zal kort vertellen wat er in die proloog gebeurt. Drie jonge mensen, drie kinderen eigenlijk, zijn op de oever van de bevroren Zuiderzee aan het spelen. Dat hele Zuiderzee gebied is een grote ijsvlakte geworden. Ze hebben een kat meegenomen in de zak. Ze gaan eigenlijk een smerig spelletje spelen. Ze pakken pek en

smeren daarmee de vier poten van de kat in. Als ze dat gedaan hebben zetten ze de kat op het ijs. De proloog vertelt dat de wind over de ijsvlakte van de Zuiderzee blaast en hoewel die kat nog met de staart krampachtig probeert zich tegen te houden wordt het dier onweerstaanbaar

meegezogen met de wind die over dat bevroren water waait. De zin van die proloog is, dat mensen eigenlijk weggezogen worden in de werkelijkheid, zoals het die kat in de zak overkomt. Dat is ook wat jullie en die mensen in het inloophuis overkomt. Die worden weggezogen, met en zonder regelingen, met en zonder vermogens om op tijd de informatie te lezen die men ze verschaft krachtens die goede interventiepolitiek van de gemeente Rotterdam. Je kunt eindeloos verhalen vertellen met dat soort voorbeelden – in een soort eindeloze weidte van deze werkelijkheid. De Chinese mevrouw en haar dochttertje: uiteraard is ze ergens geboren; uiteraard heeft er ooit ergens een huisje gestaan waar ze is ontstaan, van de moeder en de familie van waaruit ze komen, maar nu zijn ze net als die kat in de zak onweerstaanbaar over een eindeloze bevroren zee weggezogen. Onderweg komen ze in zo'n inloophuis terecht. Je kunt de werkelijkheid daarvan niet meer benaderen met de vraag of je hen hun geschiedenis kunt teruggeven. Want als je die geschiedenis teruggeeft moet je ze halen – misschien een discussiepunt voor straks – uit die tweedehandswereld in de *civil society*, zoals Katinka dat straks voor ons omschreef. Er zijn heel wat vragen te stellen over de mogelijkheid ervan, de zinvolheid ervan, uiteraard ook kritische vragen naar onze eigen *civil society* toe. Maar waarom zou een mens geacht worden pas tot ontplooiing te komen in de *civil society*? Dat zou eigenlijk een gruwelijke beoordeling zijn door ons, want de meerderheid van de wereldbevolking leeft in die tweedehandswereld of derdehands- of vierdehands wereld. De *civil society* is in dat opzicht maar een relatief klein, hoewel zeer machtig, invloedrijk en uitgebreid, deel van onze wereld. Waarom zouden wij ons als pastores vooral moeten oriënteren op de gemeente Rotterdam – ik denk nu aan het verhaal van Katinka - om zo hen genoegdoening te geven door te zeggen: we doen ook alles om hen in de *civil society* te laten opnemen? Je moet je echt afvragen of wij moeten accepteren dat wij mensen

ontmoeten die weggezogen worden uit de wereld en dat juist dat eerste, namelijk dat je je blik moeten laten focussen door wat je onder ogen krijgt, eigenlijk de zin uitmaakt van dit soort werk.

Staren in het *wesen* van de mens

Ruusbroeck zegt over staren in het *wesen* van de mens, dat *staren* een werkwoord is: het is niet essentie, maar *being*, er-zijn. Het verhaal van Katinka over de Chinese mevrouw en het dochtertje maakt dat prachtig duidelijk. Dat meisje, Pei Xin, ervaart daar wie ze is; ze vindt niet zozeer haar *wesen*, haar essentie, terug, maar haar *being*. Nog beter: ze heeft nog nooit een *being* gehad. Ruusbroeck zegt dat wie probeert te werken met het gegeven dat mensen hun eigen *wesen*, hun *being*, terugvinden, eigenlijk alles doet wat een mens mag hopen dat er met hem gebeurt in de gemeenschap van mensen. Wij, de werkers, komen en leven in de *civil society*; dat is nu eenmaal de wereld waar we vandaan komen. We kunnen ons allemaal de vraag stellen: hoe zit dat nu met ons *wesen*, ons *being* en met de dynamiek daarvan. Het gaat er nu niet om hoe wij dat dan zouden doen, maar hoe jullie in dat inloophuis al die mensen onder ogen komen, naar voren zien komen, verhalen vertellen en dat is nu het ware thuiskomen, *being* zien gebeuren. Jullie laten dan merken, dat *being* kracht geeft, power. Het dochtertje kan kwaad worden op haar moeder, met kracht de deur dicht slaan, en haar moeder is verbaasd want het was altijd zo'n keurig, gehoorzaam dochtertje. Die deur die daar dicht knalt is eigenlijk een teken van haar gevonden *being*, van haar *wesen*. Het is geen voorbeeld van *wesen* (met een z), essentie, omdat dat een woord geworden is van onze westerse *civil society*. Wij zouden in onze wereld ook kunnen zoeken naar plekken waar we ons *wesen* vinden, ons *being*. Maar het gaat me vandaag om haar en jullie werk in dat inloophuis, dat mensen die servetten vouwen of thuis met de deur slaan ontdekken wat dat is: je *being* vinden. Ruusbroeck zegt vervolgens: *staren* is je ergens op focussen. Het Nederlands maakt een onderscheid tussen 'ergens naar kijken' en 'ergens naar staren'. Staren wil zeggen dat je ergens helemaal door gefascineerd bent geraakt, gevangen door bent geraakt, en dat bedoelt Ruusbroeck ook. Door te staren naar het *wesen* van die andere mens is de weg naar het licht open geraakt. Naar zijn overtuiging is dat de diepe religieuze christelijke overtuiging van het zoeken naar mogelijkheden waarmee *being* in het inloophuis op kan komen. Je weet nooit of het gebeurt, wanneer het gebeurt, of het herhaalbaar is, of wat je vandaag bij deze mens overkomen is zo ook morgen bij een ander kan meemaken, of dat bij die ander nog meer zal gebeuren dan bij deze, omdat je bij deze mens meer geloof hebt dan bij die andere, maar je weet het maar nooit.

Dat is nu wat het woord genade betekent. Het gebeurt en je kunt het niet organiseren, niet regelen, niet op een of andere manier managen, zodat dit gebeuren duurzaam blijft. Natuurlijk moet je van alles doen om die menselijke ervaring duurzaam te laten worden op je plek als werker, begrepen vanuit onze *civil society*. Maar je doet dat omdat je wil *staren* in het *wesen* van de mens.

Dank je wel.

Armen tegenkomen. *Staren in het wesen van een mens*

Voorstudie bij de voordracht tijdens de Voorjaarsconferentie op 19 maart 2009

Toine van den Hoogen Toine van den Hoogen is hoogleraar fundamentele theologie aan de faculteit theologie van de Radboud Universiteit Nijmegen.

In deze reflectie ga ik allereerst in op datgene wat zich opdringt aan ieder die het dossier *Armoede in Nederland 2009* ter harte neemt: de onontkoombare evidentie van de geschiedenissen van arme mensen in Nederland. Zo ook bij de verhalen die Katinka Broos vertelt. Ik vraag me af wat er zich afspeelt onder de ogen van de pastor (paragraaf 1). Vervolgens stel ik de vraag of deze geschiedenissen te verstaan zijn in het perspectief van het concept 'transcendentie' (paragraaf 2). Ten slotte vraag ik me af of er nog religieuze woorden zijn voor de riskante onderneming waarover armen hier vertellen (paragraaf 3).

Paragraaf 1. Je blik laten localiseren

Het eerste dat mij opvalt in de situaties die hier gepresenteerd zijn, is de evidentie, de onontkoombaarheid ervan.

Hier worden verhalen verteld over mensen die vragen om opmerkzaamheid, om attentie. Dat is een uiterst contrastrijke waarneming. Het is de confrontatie met een realiteit die vol tegenstrijdige, ambivalente, bedenkelijke kanten zit, maar die niettemin onontkoombaar is. De verlegenheid van het Chinese meisje. Het ongeopend laten van de enveloppen met informatie over huurtoeslag.

Waarin bestaat de evidentie, de onontkoombaarheid? Het leven is in Rotterdam, en elders, onontkoombaar, hard en onvermuisbaar. Wie niet kan overleven, wordt daarin ook niet geholpen. Kán zelfs daarin niet worden geholpen. Wie zich inlaat met zulke geschiedenissen, kan ook niet helpen, kan geen interveniërend hulpverlenende rol spelen. Wie zich met mensen in zulke situaties inlaat, kan daarvoor niet tevoren een beetje oefenen, of trainen. Je kunt dus ook geen doelen stellen, laat staan je handelen evalueren op een geëigende wijze of laten beoordelen op een adequate manier. Om armen héén, in de *civil society* van de stad Rotterdam, in het licht van de opdracht die je hebt in je inloophuis Union, kun je wel naar kaders zoeken waarin je keuze ligt ingebed. Dat is van levensbelang om niet gek te worden. Maar dat post krijgen en die niet lezen, dat samen met je moeder op één kamer leven, onttrekken zich zélf aan alle 'normale' inbeddingen van een dergelijke taak. De mensen die verantwoordelijkheid voor die inbeddingen dragen en zich ook voor jou, de pastor verantwoordelijk voelen, blijken ook steeds opnieuw vol onbegrip. Wat je doet, is dat een functie van een werkplek? Kun je daarover dan verslag uitbrengen?

De onontkoombaarheid, de evidentie van het bestaan van arme mensen zijn even onmiskenbaar als ondefinieerbaar. Deze onontkoombaarheid van hun leven bergt een vreemd geheim. Vreemd omdat je aan niemand kunt uitleggen waarvan het een teken is; geheim omdat het de horizon vormt van de keuzes, die je in je werk en de inbeddingen ervan maakt maar dat zich er steeds ook weer aan onttrekt.

Je moet er vooral niet romantisch over doen. Het is zeer vermoeiend, het stinkt, het smaakt nergens naar, het levert niets op. Gelukkig kun je voor een deel de effecten van je daden benoemen en evalueren in algemeen toegankelijke termen. Als jouw werk de neiging tot escalaties indamt, als het de stap naar de gemeente voor een uitkering oplevert, is er iets te benoemen, is er iets 'bereikt' dat in 'normale' categorieën kan worden benoemd en besproken. Soms kun je met succes van alles doen voor de verbetering van de situatie waarin bijvoorbeeld een schuldsanering verloopt. Ook dat is geen reden tot romantiek, maar het stelt wél iets voor. Het dóet ertoe, voor de mensen in de 'tweedehandswereld'. Maar zodra je tracht

uit te leggen aan jezelf en aan anderen waarom je al die moeite doet, stuit je weer op dat vreemde geheim, dat geheim dat vreemd is omdat je aan niemand kunt uitleggen waarvan het een teken is.

De ruimte en tijd van ‘arbeidsplek’

Omdat je toch wilt nadenken over wat je doet en waarom je met zulke activiteiten wilt doorgaan, is het zinvol om de vraag te stellen waaróm het zo moeilijk is om uit te leggen waarvan je doen en laten een teken is. Probeer eens de ruimte af te tasten waarbinnen zulke keuzen een teken kunnen zijn.

Zojuist raakte ik al aan deze kwestie door de vraag te stellen of dat wat je doet, een functie is van een werkplek. Ik vat het begrip ‘werkplek’ op als de kleinste eenheid van een arbeidsorganisatie. Een arbeidsorganisatie is een maatschappelijke en economische institutie, die een aantal specifieke doeleinden heeft en die middels operationele middelen deze doeleinden tracht te operationaliseren. Hierdoor is een arbeidsorganisatie niet alleen een *ruimte* waarbinnen een werkplek kan worden gesitueerd. Ze richt ook de *tijd* in. Het operationaliseren van de doeleinden van de arbeidsorganisatie wil ook in bepaalde tijdsperioden tot de gewenst effecten komen.

De essentie van deze coëfficiënten tijd en ruimte is ooit mooi verhelderd door de theologe Dorothee Sölle met het volgende voorbeeld. Wanneer je op het strand wandelt en een mooie schelp vindt, wil je deze meenemen naar huis en een plek geven in je huis en daarmee je woning verfraaien. Het kan zijn dat de ‘winst’ die de schelp brengt voor de esthetiek van het huis en het genoegen van de bewoner, ertoe uitnodigt om nog eens een strandwandeling te maken en weer op zoek te gaan naar een fraaie schelp. In beginsel is deze herhaling eindeloos, zonder beperking. Je kunt van het verzamelen van schelpen een ‘sport’ maken. Sölle geeft dit voorbeeld in een tekst die gaat over het eigen karakter van arbeid. Ze wijst erop dat het ‘sport’- karakter van zulke verzamelwoede verdwijnt op het ‘moment’, waarop je het strand indeelt in afgebakende percelen, besluit om elk perceel gedurende een bepaalde eenheid van tijd af te zoeken en ook anderen overhaalt om op zulke geregelde wijze mee te doen in het verzamelen van schelpen. Dan is het woord ‘verzamelen’ niet meer op zijn plaats. Het zoeken van schelpen is vanaf dat moment niet langer geconnoteerd aan de ‘gift’ van het moment van vinden, aan toeval en kans(geluk) daarin – aspecten die een beroepsverzamelaar dan ook systematisch probeert te manipuleren - zodat je nu moet spreken van ‘verwerven’. Je tracht systematisch en doelgericht schelpen te verwerven en ze worden voor de eigenaar ervan geprefereerde opbrengsten.

Het gaat mij in dit voorbeeld er niet om of dit nu een adekwate karakterisering van arbeid is. Ik wil slechts verduidelijken dat bij zulke vormen van rationalisering van de arbeid de inrichting van de ruimte en de inrichting van de tijd elkaar impliceren, elkaar veronderstellen. Een werkplek kan ik opvatten als de kleinste eenheid van een arbeidsorganisatie, waardoor de ruimte van mijn handelen en de tijd van mijn handelen samenkomen in het bereiken van een gewenst resultaat op een systematische en doelgerichte manier. Deze werkplek wordt gekenmerkt door een aantal functies, waarvan wordt verondersteld dat ze tesamen nodig zijn voor het bereiken van het resultaat (effect) en omdat ruimte en tijd ook een economische waarde hebben, is het tevens een kenmerk van deze rationalisering dat ze efficiënt gebeurt. Is de aanwezigheid bij de Chinese moeder en haar dochtertje en het meewerken aan ruilwinkels nu een functie van een werkplek? Ik zei al dat een deel je daden zijn te benoemen en zijn te evalueren in algemeen toegankelijke termen. Maar het bezoek zelf dan en het open houden van de Union? In zoverre je daden verbonden kunnen worden aan functies van je werkplek, en zo dus te benoemen en te evalueren zijn in algemeen toegankelijke termen, zijn ze een teken van de functies van je werkplek. Maar het wijkpastoraat zelf? Je doet het, gewoon omdat je het doet.

De ruimte en tijd van ‘roeping’

Een andere ruimte waarvan zulke keuzen een teken zijn, kun je binnengaan met woorden als ‘roeping’ en ‘optie’. Ze zijn niet synoniem maar in de ruimte die ik ermee wil aftasten, zijn ze wél aan elkaar geconnoteerd.

Charles de Foucauld verstond zijn initiatief om naar Algerije te gaan om daar te leven onder de Touareg en Berber volkeren, als een roeping, die voortkwam uit zijn overtuiging dat de Incarnatie van het goddelijk leven in de persoon van Christus om zo’n stap vroeg, uit zichzelf. In de beweging van de Kerkgemeenschap om present te zijn in de niet-christelijke wereld wordt deze Incarnatie van het goddelijk leven voortgezet. Wat hij deed was overigens bepaald niet alleen idealistisch. Het was niet zonder zware politieke implicaties. Frankrijk had in die jaren op een verscheurende manier te maken met onafhankelijkheids bewegingen in de Algerijnse kolonie. Op een bloedige manier werd verzet tegen het ‘moederland’ in de kiem gesmoord. Deze strijd verscheurde niet alleen veel Algerijnse gemeenschappen, maar evenzeer de samenleving in Frankrijk zelf. Hoe kon je kritiek op deze Franse politiek van je eigen regering uitoefenen zonder als een verrader te worden beschouwd van ‘la Patrie’?! Het motto waaraan ook Charles de Foucauld zijn leven heeft gewijd: *apostolat de simple presence*, krijgt hier een zwaarwichtige politieke lading, ook al wilde hijzelf geen politieke daden stellen. Hij geloofde veeleer ‘heilig’ erin dat de Geest spreekt door tal van culturen, niet alleen door de westerse Franse cultuur. Daarom deelde hij het leven van de mensen in de gemeenschappen van de Touaregs en de Berbers. Hij deed dan ook niets om de Franse aanwezigheid in die zo zwaar betwiste gebieden te onderstrepen. Hij ging in het wit, zoals alle mensen daar en leefde het ritme van deze gemeenschappen. Was het getuigenispolitiek? Hij wilde het zo helemaal niet begrepen zien. Hij wilde niet missioneren, noch politiek, noch cultureel, noch religieus. Hij wilde slechts ervan getuigen dat de Geest van God, die zich naar zijn geloofsovertuiging op een verlossende manier in Christus gemanifesteerd heeft, niet slechts in de Franse cultuur kan worden bespeurd, maar ook in die van de Touaregs en de Berbers.

Op een beslissende manier zijn de verhalen uit het wijkpastoraat hedendaágse varianten op het verhaal van Charles de Foucauld. Hij wilde eigenlijk niets doen, daar in Algerije, ook al werd hij zwaar bekritiseerd en door het toenmalige Franse regiem gewelddadig vervolgd om zijn niet-vaderlandslievende daden. Hij wilde niets doen, alleen ‘aanwezig zijn’ bij mensen, die ‘de anderen’ van zijn tijd en land waren. Het is als met wijkpastoraat. Je doet eigenlijk niets. Is dat politiek naïef? Niet bepaald. Hardhandig heeft De Foucauld ervaren hoe men zijn initiatief heeft gepercipieerd. Volgens mij is dat nog niet veel veranderd, ook al zijn we in het hedendaagse Nederland minder gewelddadig dan destijds in Frankrijk.

Niets doen, niets actief initiëren, een ontmoetingsruimte open houden – ook al zijn deze activiteiten niet ontbloot van politieke keuzen en implicaties – kunnen een roeping zijn. Waarom? Dat vraagt om verheldering. Om te beginnen is het goed je te realiseren dat toen (in Frankrijk) en nu (in Nederland) wij een menselijke persoon opvatten en verstaan als iemand die persoon wordt door dáden te stellen, door acties te ondernemen, door initiatieven te tonen. Hoe kan ‘niets doen’ dan een roeping zijn? Degenen die aan wijkpastoraat doen, ondernemen natuurlijk van alles. Ze heten mensen welkom, gaan op pad naar de cel, naar de wachtkamer, naar de instanties van de jeugdgevangenis of naar hulpverlenende diensten. Ze doen hun best voor de mensen voor wie ze iets zinvol willen doen. Er is, aan de kant van de pastores in kwestie, wel degelijk initiatief. Maar zij, de pastores, komen erachter dat de kern van die initiatieven zelf eigenlijk geen daad is, geen activiteit. Op dat ‘moment’ ontdekken ze dat in dit dadenloze openhouden van de Union en wachten tot er mensen langs komen de diepste reden onthuld wordt waaróm ze op pad gaan, maar weer naar die cel lopen, maar weer op de fiets stappen naar een van de diensten voor sociaal en maatschappelijk werk. In dat

wijkpastoraat schuilt op een vreemde manier datgene wat het op pad gaan zinvol maakt. Daarin schuilt datgene wat onthult waarom het pad gaan ertoe doet, waarom ze zich eigenlijk dáártoe, tot dat op pad gaan geroepen weten. Een roeping is niet een drijfveer die je van tevoren kent en die je toepast door op pad te gaan. Een roeping is een weg die in dat werk naar boven komt, een horizon ervan, datgene wat het tot iets maakt dat ertoe doet. Zo was het in Algerije, zo is in Rotterdam.

De ruimte en tijd van ‘optie’

Ik ben bezig de ruimte af te tasten waarbinnen helder kan worden waarvan de keuzen van deze pastores een teken zijn. ‘Roeping’ is een woord, een idioom dat zo’n ruimte markeren kan. Ik denk dat met dit idioom ook andere woorden verbonden zijn. ‘Optie’ is ook zo’n woord.

Het woord ‘optie’ vraagt om verheldering omdat hier gemakkelijk twee misverstanden kunnen rijzen. Ten overvloede wellicht begin ik te zeggen dat het woord ‘optie’ hier geen economische betekenis heeft. Binnenlopen, dammen en wachten zijn geen verhandelbare waarden van onderliggende economische goederen. Dat is evident. Minder evident is het tweede misverstand. ‘Optie’, opgevat als keuze, roept gemakkelijk de gedachte op dat er meer of minder vergelijkbare alternatieven zijn in de doelen die je stellen kunt. Er zijn opties in de wijzen waarop je onberekenbaar en potentieel gewelddadig gedrag kunt behandelen. Er zijn opties in de manieren waarop schuldsanering kan worden aangepakt of begeleiding bij een dreigende echtscheiding. Van zulke opties is in de bovenstaande situaties voortdurend sprake. Zulke opties behoren tot de professionele handelwijzen van waaruit in een jeugdgevangenis of in de sociale dienst van een stad gewerkt wordt en dient te worden. Omdat deze pastores in deze contexten werken, worden ze geacht te kunnen begrijpen en actief te kunnen omgaan met deze kaders van professionaliteit. Ze worden geacht de spelregels op zulke punten te kennen, te erkennen en te willen toepassen.

In de besproken situaties gaat het om mensen bij wie nagenoeg alle opties (in de zin van (be)handelwijzen verstaan) zijn uitgetoetst en niet of nauwelijks werkzaam bleken. Daarom kun je zeggen dat het in deze situaties gaat om mensen die op de grenzen staan van wat professioneel handelen nog vermag. Ook de pastor kan daaraan niets (ver)helpen. Als je hem of haar al een grensganger zou kunnen noemen - zoals sommigen doen - mag dat niet betekenen dat hij alleen goed is voor uitzichtloze of hopeloze situaties. Ook hij is een professional en zal z’n professionaliteit hanteren op een specifieke werkplek.

Waarin bestaat dan het mogelijk tweede misverstand rond het woord ‘optie’? Zoals hierboven bedoeld, is het woord optie een mogelijkheid van professioneel handelen, en daarom een van de rationeel te onderscheiden en af te wegen manieren waarop een doel kan worden gerealiseerd. Het ingewikkelde met dammen en wachten is juist, dat ze niet in deze rationele onderscheidingen en afwegingen passen. Veeleer is het rationeel en professioneel te erkennen wanneer je aan het einde van je mogelijkheden bent gekomen. Wijkpastoraat is geen ‘optie’, ook geen ‘laatste optie’. Want er is geen uitzicht mee te verbinden waarmee je een of meer doelen kan bereiken.

Toch ben ik van oordeel dat wijkpastoraat verstaanbaar kan worden gemaakt met hulp van het woord ‘optie’. Je kunt het woord ‘optie’ namelijk ook opvatten als *option fondamentale*. Dit begrip is afkomstig uit de existentiële wijsbegeerte en heeft in de West-Europese theologie in de zestiger en zeventiger jaren van de twintigste eeuw en in vele vormen van niet-westerse bevrijdingstheologie, die daaruit zijn voortgekomen, een belangrijke rol gespeeld. Wijsgerig wordt ermee bedoeld dat menselijk bestaan een werkelijkheid is waarin de dragers ervan, de mensen, er zijn door hun vrijheid en persoon-zijn te realiseren in de bestaansoriëntaties die ze aanvaarden en voltrekken. Het er-zijn van mensen wordt gekarakteriseerd op een kenmerkende en onderscheidende manier door zichzelf te kunnen en willen realiseren in de

zelf gekozen bestaansrichting. Voor mensen is in dit wijsgerig perspectief, elke feitelijke keuze ('optie' in de zojuist aangeduide alternatieven) een aangelegenheid, waarin zich partieel hun er-zijn als mens realiseert. Daarom spreekt men van *option fondamentale*.

In de West-Europese theologie heeft men met hulp van deze categorie willen verduidelijken wat *geloven* (de 'act van geloven', *fides qua*) inhoudt. Geloven is een antwoord geven op Gods openbarende werkelijkheid en dat antwoord heeft het karakter van een *option fondamentale*. Geloven wordt dan verstaan als een dialogische bestaanswijze en als één van de vele wijzen, waarop een mens het er-zijn kan realiseren. Geloven wordt daarom opgevat als een interpretatieve dialoog. Je voltrekt erin je relatie tot God en tot jezelf en je wereld op een wijze die een vrije, eigen en persoonlijke verstaanswijze uitdrukt.

In niet-westerse vormen van bevrijdingstheologie is deze benadering van geloven met hulp van de '*option fondamentale*' vaak kritisch gezien. Er werd de vraag gesteld in welke situaties van afhankelijkheid en onderdrukking mensen leven die hun bestaan willen realiseren. Er werd naar voren gebracht dat in vele landen de economische en politieke omstandigheden helemaal geen ruimte bieden voor een vrije en persoonlijke levenskeuze. Er werd benadrukt dat in talloze vormen van armoede en geweld het eerst en vooral gaat om de vraag of en hoe een mens van een niet-persoon tot een persoon kan worden. Dit heeft grote consequenties voor de theologische interpretatie van geloven. Dit wordt verstaan als een gehoor geven aan een boodschap van bevrijding, een boodschap omtrent Gods voorkeursliefde voor de armen als de primaire gestalte van de openbaring. Men benadrukte sterk dat theologisch onderzoek daarom actief intellectueel en praktisch georiënteerd verzet dient in te houden tegen situaties van geweld, armoede en onderdrukking. De '*option fondamentale*' krijgt een sterk maatschappijkritisch en cultuurkritisch karakter. Ze wordt samengevat in het woord 'bevrijding'. Overigens zijn ook in westerse vormen van theologie deze accenten overgenomen, bijvoorbeeld in de nieuwe politieke theologie. De vrijheid van de mens dient bevrijd te worden, ging het daar heten. Ook in vele westerse vormen van feministische theologie kwam naar voren dat de menselijke persoon die bij de *option fondamentale* verondersteld wordt, een gender-bepaald subject is, en dat talloze vrouwen in de samenleving in traditionele gender-rollen blijven steken, zolang deze theologische opvattingen niet worden bekritiseerd en vernieuwd vanuit inzichten in de gender-bepaaldheid van de menselijke vrijheid.

'Optie' als ruimte van localiseren

Deze, hopelijk voor velen (nog?) welbekende achtergronden dienen serieus genomen te worden wanneer nu de vraag wordt gesteld of het woord 'optie' een ruimte markeert waarbinnen wijkpastoraat een teken kan worden. Wijkpastoraat is geen optie, ook geen 'laatste optie', staat hierboven. Het is geen restant van alternatieven, ze vormt geen *Lückenbüßer* op plaatsen, waar onze vrijheid en de institutionalisering ervan in samenleving en cultuur open gaten laten vallen. Zeker: er vallen open gaten. Juist een kritisch verstaan van de redenen waardoor die gaten vallen, brengt pastores vaak mét anderen tot kritiek op heersend beleid in zorg, detentie, maatschappelijke hulpverlening. Ze grijpen zulke open gaten dan ook vaak aan om kritiek te uiten aan het adres van verantwoordelijke instellingen en hun leiding. Maar wijkpastoraat gebeurt niet om toch nog iets te dóen waar anderen dat nálaten.

Veeleer is het omgekeerde het geval. Omdat er een inloophuis is, gebeurt er iets in plaats van niets. Waarom worden er servetten gevouwen, en niet veeleer geen servetten gevouwen? Met deze variant op de klassieke vraag waarmee een grote traditie van westers denken over de werkelijkheid ooit een aanvang nam ('Waarom is er iets en niet veeleer niets?'), wil ik benadrukken dat het vouwen van servetten een vreemde oorspronkelijkheid heeft, een werkelijkheid *sui generis*. Ze is er gewoon, omdat er servetten worden gevouwen.

Het bovenstaande heeft iets weg van een opmerking die gemaakt is door Rudi Fuchs, de voormalige directeur van het Stedelijk Museum van Amsterdam. Schrijvend over moderne kunst, probeerde hij uit te leggen dat veel moderne kunst er niet is om de gewaarwording op te doen van de aanwezigheid van schoonheid. In de traditionele opvattingen over schoonheid had de gewaarwording van schoonheid sterk het karakter van deelhebbing. In de hedendaagse kunst, zo schrijft Fuchs¹ gaat het veeleer om de gewaarwording van *presentie*. Maar deze presentie lijkt iets heel anders dan de gewaarwording van deelhebbing. Veel kunstwerken, schrijft hij, hebben veeleer de intentie om je te storen in je aandacht. Je blijkt ergens op te blijven hangen. Ze hebben de intentie je blik te vertragen, niet om je blik zwierig en virtuoos te laten gaan over het geheel van het kunstwerk. Hij noemt het ook wel ‘localiseren’, niet opgevat als intensiveren maar als begrensd worden. Zoiets is aan de orde met het dammen en wachten: de aandacht van de pastor wordt eigenlijk veeleer begrensd, gelocaliseerd dan geïntensiveerd. Fuchs zegt ook wel dat door hedendaagse kunst de kijker ‘in de buurt gebracht wordt’. Hij schrijft dat Van Gogh daarom aardappelen en schoenen schilderde, en dat Kounellis daarom beelden maakte van jutezakken en steenkolen. Daarom gaf Merz als reden waarom hij kokosnoten gebruikte in zijn werken, op: ‘omdat ze er waren’.

Waarschijnlijk vindt menig lezer deze woorden, die aan een beschouwing over hedendaagse kunst zijn ontleend, vreemd en ongewoon om te typeren wat het wachten en dammen doen. Ik vind deze woorden van Fuchs bruikbaar om te typeren wat de pastores in onze verhalen gewaarworden. Ze worden ‘presentie gewaar’. Maar deze presentie kun je niet verstaan in de betekenis van ‘deelhebbing’. Het inloophuis waar servetten worden gevouwen brengt de pastor ‘in de buurt’, vertraagt haar ‘blik’, het vindt plaats omdat het gewoon gebeurt. Het inloophuis is beslist geen plaats waar moderne kunst ontstaat. Ik ontleen aan het idioom van Fuchs de woorden, die me helpen te benoemen waarom servetten vouwen in het inloophuis een onontkoombaarheid heeft, een evidentie. Ik wil op deze manier benoemen waarom het om aandacht vraagt en hoe het dat doet – voor ons, die in het begin van de 21^e eeuw leven in de *civil society*.

Paragraaf 2. Weggezogen uit de geschiedenis?

In deze tweede paragraaf tracht ik datgene wat de pastores vertellen en waarover ze nadenken, te plaatsen in het perspectief van een ervaring van transcendentie. Maar deze ervaring van transcendentie is niet iets dat ‘uit de hemel’ komt en ook niet iets dat ‘een mooi perspectief’ biedt op hun menselijke verhaal. Ik ga die ervaring van transcendentie verhelderen met hulp van passages uit de hedendaagse literatuur, maar ook met hulp van woorden van de mysticus Ruusbroeck. Het is een ervaring van transcendentie die ooit door de filosoof Herman Berger omschreven is als een transcendentie na de dood van het moderne mensbeeld.

Transcendentie na de dood van het moderne mensbeeld

Dat vergt al meteen toelichting bij deze woordkeuze. Er zijn ongetwijfeld lezers die bij het woord ‘transcendentie’ verband leggen met met het klassieke woord *transcendere*. Ze vatten het overstijgen of doorbreken van onze werkelijkheid op als een gebeurtenis (een *actus*, een *acte*) die plaatsvindt in de *fungierende Intentionalität* die de mens zelf is². Daarmee wordt bedoeld dat in alle handelen van de mens zich een *is*-zeggen afspeelt. Die bevestiging van de werkelijkheid is tegelijkertijd een beaming van het gegrond zijn van de mens in de werkelijkheid, en een beaming van de werkelijkheid als werkelijkheid-voor ons. Bijna

---

¹ Esman, A.R. en R. Fuchs (1997), *Vervulde verlangens. Gesprekken over kunst in onze tijd*. Amsterdam: Meulenhof, 25

² Vgl. W. Luyten, *Nieuwe inleiding tot de existentiële fenomenologie*, Utrecht, Het Spectrum, 2008, pag. 208-216; 425-475

ongemerkt wordt je dan door velen, in onze zogenoemde moderne tijd, meegenomen in een denken over onszelf en onze werkelijkheid dat uitgedrukt wordt met het begrip *Geschichte*. Werkelijkheid als gebeurtenis is dan werkelijkheid-voor-ons, die haar realiteitswaarde ontvangt in een voltrekken van onze bestaanswijze. De keerzijde hiervan is dat de gebeurtenis aan het *van-ons* zijn van deze bestaanswijze haar realiteitswaarde verleent doordat deze gebeurtenis ons in tijd en ruimte situeert. In die congeniale verhouding tussen de relatie die we voltrekken tot de tijd-ruimtelijke wereld om ons heen, en de relatie die we voltrekken tot ons zelf - zelf in ons -, spreken we dan van *transcendere*. Het woord *transcendere* betekent dat we als mensen die relatie tot de wereld en tot ons zelf juist voltrekken door ze te ver - wijden, door ze te ver - ruimen, door onszelf over de plaats en de tijd waar we gesitueerd zijn, één te tillen als in een reis waar je steeds andere einders ontwaren kunt. In de eindeloosheid en onbegrensdeheid van de reis ontmoet je, naar een dominant geworden idioom, de eindeloosheid en onbegrensdeheid van je zelf en van de werkelijkheid en dat is naar het inzicht en gevoelen van velen de werkelijke betekenis van on - eindigheid.

Wanneer ik in deze tweede paragraaf opnieuw een peiling ga houden naar datgene wat de pastores vertellen, en wanneer ik dat doe met hulp van het woord 'transcendentie', dien ik bijzonder oplettend te zijn. Want voordat je het weet, vat je hun ervaring op als een *transcendere* in de hierboven omschreven zin van het woord en beland je net als zij in een enorme verwarring.

Die verwarring komt omdat in het dominant geworden idioom over onze werkelijkheid de veronderstelling mee speelt, dat de werkelijkheid bij alle ambivalenties tenslotte toch getuigt van eenheid en samenhang. Maar wat zij met dammen en wachten meemaken, is dat precies niet. Dammen en wachten kun je niet op een moderne manier verstaanbaar maken. Dammen en wachten doorbreken eigenlijk de fundamentele ervaring, dat je een subject bent dat zich in de taal kan oprichten. Dammen en wachten doorbreken iets dat heel fundamenteel is voor ons idee van moderniteit. Ze spelen zich af op de grens ervan, ja gaan zelfs over de rand ervan heen.

De filosoof Herman Berger is op zoek geweest naar een idioom voor transcendentie dat 'over de rand' van ons moderne besef van de werkelijkheid heen reikt³. Het is een idioom waarvoor vooralsnog vele woorden nodig zijn, zegt Berger, om het tekort van de mens als subject te benoemen: andersheid, transcendentie, de sfeer van de driften, de vrouw (als mens bij uitnemendheid in z'n andersheid). Het is een idioom dat met name de verhouding van het subject tot de tijd op een nieuwe wijze tracht te formuleren, zegt Berger. Het idioom spreekt over een 'verminkte tijd', een heden zonder toekomst of een toekomst die het heden overslaat. Het besef van de tijd heeft in dit idioom iets extreems, van *amor fati* tot extase. Het gaat om een besef van een intens verlangen, "een verlangen niet langer aan jezelf vast te houden, je over te geven, jezelf te verliezen, het verlangen om - aan de overkant van de angst die zich ertegen verzet - alle houvast te verliezen".

Bij het woord 'verlangen' dien je volgens Berger niet te denken aan iets dat mooi is, aan iets dat een voltrekking is van onze diepste vrijheid. Het is eerder een confrontatie met iets waardoor je geschiedenis lijkt te worden opgeslokt. Ons traditionele idee van transcendentie is de bevestiging ervan dat we uiteindelijk mensen met een geschiedenis zijn. Maar het dammen en wachten spelen zich aan gene zijde daarvan af. De geschiedenis wordt een 'kat in de zak' en mensen daarin hebben 'een verkeerde natuur'.

---

³ Vgl. Herman Berger, De dood van het moderne mensbeeld schept ruimte voor transcendentie, in: Speling, 42(1990) /2, 42.

Een kat in de zak

Om dat te verduidelijken, lees ik in de proloog van de roman *Gewassen vlees* (1994)⁴ van Thomas Rosenboom. De proloog heet *Verkeerde natuur*, en opent met de volgende passage.

“De kou drukte als een stempel op het stramme land. Niets bewoog, alleen de lucht, onzichtbaar, de lege bomen stonden stil in de ijzige storm. Oude dauw, bevroren al bij de inval van de vorst, glinsterde op de groene, toch levenloze velden. De groepen van de ploeg lagen als een fossiel patroon over de akkers. Het was of de kou ook alle tijd tot stilstand had gebracht en schuilen deed in de grond en in de dingen, die, plotseling oud, verstijfden onder zoveel vreemd verleden. De wereld was een afdruk geworden, het feit van een voortdurend ogenblik.”

De roman opent met dit fraai beeld dat ten diepste zegt dat de wereld geen sporen draagt van ‘het heilige’, geen sporen draagt die men als ‘*vestigia Dei*’ (sporen van God) kan herkennen. In die ‘verkeerde’ wereld treden dan een na een, als in een drama, drie personen op, die de ‘niet-narratieve’ antagonisten zijn van de geschiedenis die daarna begint. Een geschiedenis over de oorsprong van het ‘moderne’ Holland, dat uit de Franse tijd van overheersing geboren wordt. De antagonisten, twee mannen, een vrouw en een kat-in-de-zak, treden op in een soort omgekeerd Genesis-verhaal. De proloog vormt een soort parabel vooraf waarin de twee mannen, Obe en Okke, en het meisje Ebbe, in de ijzige koude een trage dans op het ijs uitvoeren, op ijs waar slechts wat fijne driftsneeuw wervelde en waar verder niets bewoog. Ze spelen een bizar spel met de kat⁵ in de zak, een rode kater aan wiens poten ze met hulp van een assistent, Petrus, klompjes pek hebben bevestigd en daarop dopjes vastgemaakt. Wanneer ze uit de luwte van de dijk te voorschijn komen, blijven ze “vol huiver stil staan om wat zich machtig opdeed aan hun ogen. Opnieuw sloeg de zon hen tegen maar veel scherper nog: de wereld zelf gaf nu licht. Het was eb: de bevroren Zuiderzee lag met een dikke, gekartelde rand boven op de droge kleibodem aan de voet van de dijk. Overal gaapten holtes, ontstaan door het opkrullen van het ijs toen het water zich eronder terugtrok. Het was of het land werd aangevreten door een blikkerend monster, een platvis⁶ als de zee zo groot”⁷.

Op de alles in zijn schittering, wijidheid en koude verzwelgende ijsvlakte haalden de twee mannen en het meisje – geholpen door de assistent Petrus - de kater uit de zak en zetten hem op zijn poten. Hij krabbelde over het gladde ijs en de wind kreeg vat op hem. Hij werd weggeblazen en zou niet meer terugkeren. “Met zijn tanden had hij zich kunnen verzetten toen ik hem opbracht’, merkte Petrus op. ‘Waarom deed hij dat niet? Zijn natuur schoot te kort’, besloot hij. Alles ijlde weg naar de zilveren zon die zich als het grote, zuigende verdwijnpunt van de schepping midden op de kim had gezet, zelfs de lucht”⁸.

In deze bizarre proloog wordt verbeeld hoe de geschiedenis als een kat-in-de-zak wordt prijsgegeven aan het ‘grote, zuigende verdwijnpunt van de schepping’. Dat zijn woorden die volgens mij toepasselijk zijn op hetgeen de pastores meemaken met mensen die de informatie

---

⁴ Rosenboom, Th. (1994). *Gewassen vlees*. Amsterdam:Querido, 9-16

⁵ Van Jan Steen (1626 - 1679) bestaat ook een schilderij *De dansles van de kat* waarin groep feestende taveernebezoekers een kat aan diens voorpoten opgetild hebben en op diens achterpoten op tafel laten dansen. Alsof Steen op een spitse en spottende wijze wil laten zien hoe lichtzinnig mensen een spelletje kunnen spelen met de werkelijkheid die onwillig en hardleers is (de kat was een symbool voor onwilligheid, onberekenbaarheid en hardleersheid).

⁶ In de roman van Günther Grass, *Der Butt* wordt de hoofdrol gespeeld door een platvis die, zoals in het sprookje over de visser en zijn vrouw, aan het einde van het Stenen Tijdperk uit de Oostzee wordt opgevisd en de spitse cynicus en tevens pleitbezorger van de patriarchale geschiedenis wordt. Aan het einde van de geschiedenis wordt de bot voor de tweede maal gevangen genomen door drie vrouwen. In een bioscoop in Berlijn wordt hij, bewaakt in een beveiligde zinken badkuip, voor een feministisch tribunaal gebracht en aangeklaagd als raadgever en begunstiger van de zaak der mannen. Ook dit verhaal kan men interpreteren als een variant op het Genesisverhaal.

⁷ Rosenboom, a.w. 11.

⁸ A.w. 14

over hun sociale voorzieningen niet lezen. Hun bestaan lijkt uit de geschiedenis te worden weggezogen. Servetten vouwen of wachten is het enige dat nog gedaan kan worden. Het leven lijkt aan alle mogelijkheden tot transcendentie voorbij te zijn - in de betekenis die transcendentie traditioneel heeft.

Waar loopt dit op uit?

Wanneer de geschiedenis als een kat-in-de-zak wordt prijsgegeven aan het ‘zuigende verdwijnpunt van de schepping’, is dan niet het einde bereikt van alle taal, van alle idioom, ook religieus idioom dat - hoe voorlopig ook - iets tracht te vatten van hetgeen we ervaren als een doorbraak? Wordt de verbeelding van de doorbraak hier niet door een vreemde ‘inversie’, een soort ‘implosie’ omgedraaid in haar tegendeel, hoe we ook trachten ons het *transcendere* voor te stellen en te denken? Vindt hier een drama plaats waarin wij de acteurs zijn, de handelende acteurs, die onszelf op het gladde ijs plaatsen om vervolgens onweerstaanbaar door de storm te worden gegrepen en weggeblazen?

In het verhaal van arme mensen in Rotterdam (en elders) zijn we gestoten op een vreemde evidentie, een onontkoombare presentie. Wie zich hiermee inlaat, ‘speelt’ op de grens van de werkelijkheid van het menselijk subject dat zich opricht in de taal, ook in de religieuze taal. Worden de pastores, die zich hiermee inlaten, niet mét de Chinese vrouw en haar dochtertje weggezogen in een werkelijkheid die voorbij alle mogelijkheden tot transcendentie lijkt te zijn? Het localiseren van je blik wordt een ongewis avontuur. Je lijkt uit onze geschiedenis te worden weggezogen.

Paragraaf 3. Het scheuren van het papier

Waar loopt dit op uit? Wat kunnen we dan nog doen? Hebben we iets aan de ervaring van de vreemde evidentie in de geschiedenissen van arme mensen? Kunnen we nog woorden spreken, religieuze woorden? Misschien scheppen juist religieuze woorden een ruimte – een ruimte van taal en van verstaanbaarheid – die het vreemde geheim in de geschiedenissen van arme mensen laat verschijnen, zoals soms een voorwerp, een gebouw, een gebaar het licht kan laten verschijnen omdat daardoor een schaduw geworpen wordt. Misschien zijn de Chinese vrouw en haar dochtertje zulke mensen die een schaduw laten vallen. Om dit te verduidelijken, ga ik – via een omweg – bij de Brabantse mysticus Ruusbroeck te rade.

De waarneming van de werkelijkheid scheurt

Om een toegang tot Ruusbroeck te maken, lezen Paul Mommaers en Jan van Bragt een passage uit de roman van Robert Musil, *De man zonder eigenschappen*. In *De man zonder eigenschappen* laat Robert Musil zijn hoofdfiguren, Agathe en haar broer Ulrich, de volgende dialoog houden:

“Gewoonlijk zien wij in een kudde niets anders dan grazend rundvlees. Of het is een schilderachtig onderwerp met achtergrond. Of je besteedt er helemaal nauwelijks aandacht aan. Kuddes rundvee langs bergwegen horen bij de bergwegen, en wat je bij hun aanblik beleeft, zou je pas merken als er in hun plaats een elektrische klok stond of een huurhuis. Voor het overige denk je erover na of je zal opstaan of zal blijven zitten ... je kijkt of er een stier bij is... dat zijn ontelbaar kleine bedoelingen, zorgen, berekeningen en inzichten, en zij vormen als het ware het papier waarop het beeld van de kudde staat. Jezelf weet niets van het papier, je weet alleen van de kudde daarop...”
“En opeens scheurt het papier!”, kwam Agathe tussenbeide.

“Ja. Dat wil zeggen: een of ander vertrouwd samenweefsel in ons scheurt. Niets eetbaars graast er dan meer; niets dat je kunt schilderen; niets verspert je de weg. Jezelf kunt niet eens meer *de woorden* ‘grazen’ of ‘weiden’ meer *vormen...*”⁹

De doorbraak in onze waarneming van de werkelijkheid wordt hier beeldend uitgedrukt door een vertelling, die tracht te verduidelijken dat het basismateriaal van je ‘inscripties’ verscheurd raakt. Niet alleen de woorden gaan dansen over het papier. Er scheurt een vertrouwd samenweefsel. Daarom gaapt er een soort ‘zwart gat’. Dat gebeurt ook in de verhalen over de mensen die hun post, hun enveloppen niet openmaken of servetten vouwen. Zelfs wanneer je probeert met dunne draadjes een klein, nietig, talig weefseltje te spinnen, weigert ... Ja, wat weigert er? Wat verzet zich? Waarom vormt zich geen beeld meer? Waarom laat zich geen beeld meer vormen?

‘Beeldloos kennen’

Het heeft een merkwaardige gelijkenis met hetgeen de Brabantse mysticus Ruusbroeck (1293-1381) het ‘beeldloze kennen’ noemde. In dat verband wordt het fragment van Musil door Mommaers en Van Bragt geciteerd. Onder het ‘beeldloze kennen’ verstaat Ruusbroeck een proces van ontdekken van de ‘inwendige werkelijkheid’ van de mens; een leren kennen van de manier waarop onze waarneming en ons kennen ‘fenomenologisch’ gestructureerd is. In dit opzicht is Ruusbroeck sterk geïnspireerd door de erfenis van Augustinus. Deze identificeert de bewustzijnsactiviteiten door te zoeken naar het integratie stichtende vermogen, dat een mens weghaalt uit de veelheid van waarnemingen en uit de aantasting die onze waarneming ondergaat door de werking van de tijd. Dat eenheid stichtende vermogen wijst Augustinus aan in het *geheugen*, opgevat als die daad in de geest van de mens waardoor het *ik* voor zichzelf *als ik* opdoemt; waardoor zich bij het *ego* ook een *ipse* voegt.

Nu is de mysticus Ruusbroeck vooral geïnteresseerd in de vraag hoe dit bewustzijn ‘in een nieuwe toestand’ wordt gebracht (*wert gheset in een nuwe wesen*)¹⁰. En als *mysticus* in de christelijke traditie rijst deze vraag voor Ruusbroeck met name, omdat hij de relatie met God beschouwt als een relatie van ‘verlangen’, een relatie die door *begheren* gekenmerkt wordt. In die traditie leeft het inzicht dat mens en werkelijkheid erin bestaan *beeld en gelijkenis* van God te zijn. Heel veel overwegingen van Ruusbroeck worden gekenmerkt door dit bewustzijn. Dit neemt evenwel niet weg dat Ruusbroeck met zijn reflecties lang blijft stilstaan bij hetgeen hij de ‘natuurlijke weg’ noemt. Het gaat hém weliswaar om een reflectie over het verlangen dat door God als *de Ghelieve* wordt opgeroepen. Maar in zijn omgeving treft hij veel mensen aan die - naar zijn gevoel - meer met de methóde van het *inkeeren* bezig zijn dan met de Ander die je verlangen opwekt. Ruusbroeck gaat in gesprek met juist die anderen, met hen die hij niet meteen als gelijkgezinden beschouwt. Overigens bereiken ook zij naar zijn overtuiging een echte Godservaring. Zijn kritiek is vooral dat zij, de vertegenwoordigers van ‘de natuurlijke weg’, zij die blijk geven van een hoge mate van *‘leedich ende verhaven in natuerlijcken scouwenne’*, dat zij deze Godservaring niet verbinden met waarachtige naastenliefde, mildheid en goedertierenheid. Volgens Ruusbroeck is dat van groot belang, want daaruit komt het ‘werkende leven’ voort¹¹.

Ruusbroeck is geïnteresseerd in de vraag hoe het bewustzijn van de inwendige werkelijkheid van de mens ‘in een nieuwe toestand’ wordt gebracht (*wert gheset in een nuwe wesen*).

---

⁹ Musil, R.(1989). *De man zonder eigenschappen* (oorspronkelijk Duits: *Der Mann ohne Eigenschaften*, 1952), vertaald door I. Lesener, Amsterdam: Meulenhoff, 989 (cursivering door TvdH). Aangehaald in: P.Mommaers, P.en J. Van Bragt, *Ruusbroeck in gesprek met het Oosten. Mystiek in boeddhisme en christendom* (1995). Averbode / Kampen: Altiora/Kok, 84-85.

¹⁰ Mommaers en Van Bragt, a.w. 162

¹¹ A.w.336

Daarom onderzoekt hij de weg naar wat hij noemt 'het beeldloze kennen'. Om te begrijpen welke benaderingswijze hij hiervoor geschikt acht, dient men zich er eerst van te vergewissen dat Ruusbroeck met *wesen* zowel een zelfstandig naamwoord aanduidt als een werkwoord. *Wesen* slaat op datgene / degene die je draagt en tegelijk ook op het aanraken van Hem. *Scouwen* is een onderneming waarin je opzoek bent naar hem die je draagt, en in ene ook een onderneming die waarin je erop uit bent aangeraakt te worden door deze Ander. "Hoe hoger men stijgt, hoe dieper men naar binnen gaat, des te meer overschrijdt de gewaarwording het bereik van het be - grijpen....Dit betekent echter niet dat de geestelijke vermogens en de zintuigen onder narcose worden gebracht....[Het gaat erom, zegt Ruusbroeck] om deze grondberoering te doorgronden en te weten te komen wat God is en wat deze aanraking is. Niet in staat zijn te zeggen 'wat het is', betekent nog niet dat men niet weet 'dat het is'"¹².

De weg van het beeldloze kennen

Wat weigert er ? Wat verzet zich? Waarom vormt zich geen beeld meer? Waarom vormt zich geen beeld meer bij het dammen en het wachten? Waarom láát zich geen beeld meer vormen? Als je Ruusbroeck even volgen wilt, blijkt dat ze om iets vragen waarop geen antwoord is te geven.

De vraag stellen 'Wat weigert er?' suggereert dat er een 'wezen' is dat optreedt, dat een effect bewerkstelligt, dat zich manifesteert, als is het maar als een 'weigerachtig' wezen. Intussen heb ik de spelling in de tekst subtiel maar beslissend veranderd. Waar een 's' stond, staat nu een 'z'. Met die verandering heb ik het werkwoord vergeten. Door dit vergeten voer ik een zelfstandig naamwoord op, dat een ondubbelzinnigheid suggereert, die er niet was. Misschien is ons idioom omtrent het 'wezen' wel dusdanig veranderd, dat de wijze waarop Ruusbroeck met dit idioom de ervaring van God zichtbaar kon maken, voor ons niet meer op deze wijze toegankelijk is. Gaat het bij het vouwen van servetten en in de geschiedenis van de Chinese vrouw en haar dochtertje ook om deze subtiële verandering? Vragen we eigenlijk niet of zij (nog) een wezen (met een 'z') zijn, inplaats van te vragen naar hun *wesen* (met een 's')? Ruusbroeck zegt het aldus. 'Inkeeren' gebeurt wanneer een mens zichzelf leeg weet te maken van alle beelden en vormen en van elk opmerken. Hij vergelijkt het met de vlucht van de adelaar die hoog op de berg zijn nest bouwt. Merkwaardig genoeg: want staat de adelaar niet bekend om zijn scherpe blik? Leeg van alle beelden en van alle vormen en van alle waarnemen 'staart [de mens] in de enkelvoudige waarheid die voortdurend inschijnt in zijn wezen (*wesen*) en in alle wezens (*wesene*)'¹³. Misschien is dit wel een talige aanduiding van het vouwen van servetten: je *staart* in het inloophuis in de enkelvoudige waarheid die een mens is. Servetten vouwend scheurt het papier.

Ruusbroeck is bepaald niet de man die met zijn interesse voor het beeldloze kennen aanstuurt op de ervaring van een smetteloos, kil universum. Voor hem is de schepping allerminst een 'groot, zuigend verdwijnpunt'. Ze is veeleer de ruimte waar *Dat rijcke der ghelieven* zich kan ontvouwen. Er bestaat volgens de ondervinding van Ruusbroeck een hemelsbreed verschil tussen twee soorten van 'rusten'. Een mens kan verzinken in werkelijkheid in zijn *wesen* en rust zoeken in de afgrond in zichzelf. "Zeker, dit *wesen* verschilt enorm van al het andere dat in het bewustzijn te vinden is: daar ingaan is ook voor Ruusbroeck zelf ingaan in een *welde wueste wustine* waarin men moet *dolen wiselooes ende sonder maniere*"¹⁴. Deze vorm van beeldloos kennen beschrijft hij als een verenigd zijn met de blinde, donkere ledigheid van je eigen *wesen*. Maar de enkelvoudigheid die een mens zo bereiken kan is *sonder maniere*: draagt geen vrucht in een actieve gerichtheid op anderen. Ruusbroeck ziet deze gerichtheid op beeldloos kennen bij vele van zijn opponenten, de adepten van de 'natuurlijke weg'. "Niets",

---

¹² A.w. 372

¹³ A.w. 338-339

¹⁴ A.w. 386

zegt hij ervan, “is noch zalig noch onzalig, noch actief noch ledig, noch God noch scheepsel, noch goed noch kwaad”. In niets verdwijnt alle differentie. In niets “hebben zij hun geschapen zijn verloren en zijn ze niets geworden, juist zoals God naar hun gedachte niets is. Hemel en aarde en al wat God gemaakt heeft, dat heeft *wesen* en aanzijn, maar deze ongelovige mensen zeggen: ‘Wij zijn niets en onze God is niets’”¹⁵. Op deze manier eindig je ermee, zegt Mommaers, God te denken als een niet-gedifferentieerd niet-zijnde¹⁶.

Ruusbroeck erkent zelfs de waardigheid van een dergelijke benaderingswijze in de mystiek. Maar God voorstellen als een niet-gedifferentieerd niet-zijnde acht hij problematisch, omdat daarmee het verlangen naar een ander en naar de Ander niet tot zijn recht lijkt te komen.

Bij alle respect die Ruusbroeck heeft voor deze weg, is het niet de weg die hij als een christelijke verstaat. Nieuwe ervaringen intensiveren voorgaande ervaringen, openen volgens Ruusbroeck telkens opnieuw een oog voor de werkelijkheid. Een mysticus blijft op die wijze telkens “met geopend oog in de duisternis staan, in een bodemloos niet-wete”. Naar de ondervinding van Ruusbroeck ontstaat die duisternis niet uit een niet-gedifferentieerd niet-zijnde maar uit een eindeloze differentie. “De helderheid van God die wij in ons zien, heeft begin noch einde, tijd noch plaats, weg noch pad, vorm noch gedaante noch kleur. Zij heeft ons helemaal omvat, omgrepen en doordrongen, en ons eenvuldig gezicht zo wijd opengedaan: ons oog moet voor eeuwig openstaan, wij kunnen het niet meer sluiten”. Elders noemt Ruusbroeck deze waarneming “een staren naar het licht met het licht”¹⁷. Het omvat-zijn is een gebonden geraakt zijn, zoals in het woord ‘staren’ meeklinkt.

In de geschiedenis van de Chinese vrouw en haar dochttertje ben je gebonden geraakt en daarom staar je in hun werkelijkheid. Maar het is ook een door-zien omdat elke differentie ontgrendeld is, ontdaan van haar begrenzende werking. Ruusbroeck formuleert hiervoor een woord dat het tegendeel is van ‘verzinken’. De hoogste voldoening van een religieus en gelovig mens omschrijft hij als een “voor altijd wegzinken *uit* onszelf zonder wederkeer”¹⁸. Ook dit is de omschrijving van een ‘verdwijnpunt’, de ervaring van een ‘levend leven’, waarin een mens ingekeerd is in niets anders dan de enkelvoudigheid van zijn *wesen* dat in Gods *wesen* inhangt¹⁹.

Besluit

De geschiedenissen waarover het hier gaat, bezitten een vreemde evidentie, een vreemd geheim. Ik heb mijn weg gezocht naar deze vreemde evidentie. Ik heb het niet geïnterpreteerd en nog minder verklaard. In inloophuizen zoals in Rotterdam zijn pastores actief die in de traditie van Charles de Foucauld mensen tegenkomen als de Chinese vrouw en haar dochttertje. Ze vouwen servetten met hen. Ik heb gezocht naar een ruimte in de taal, naar een idioom dat hieraan woorden geven kan. Ik heb gezocht naar een idioom dat recht doet aan het gegeven dat wijkpastoraat activiteiten bevat die zonder daad zijn, ‘activiteiten’ die de blik van deze pastores localiseren. Ik heb de vraag gesteld of dit niet een ongewis avontuur is? Als pastor lijk je mét armen uit onze geschiedenis te worden weggezogen. Op zoek naar idioom, naar ruimte in de taal hiervoor ben ik te rade gegaan bij Ruusbroeck. Servetten vouwen kun je wellicht plaatsen in de ruimte die Ruusbroeck omschrijft als het *staren* in het *wesen* van een mens ‘dat in Gods *wesen* inhangt’.

---

¹⁵ A.w. 389

¹⁶ A.w. 390

¹⁷ A.w. 373

¹⁸ A.w. 374

¹⁹ A.w. 338

Ontmoeten, zien, erbij horen

Verslag groepsgesprek Voorjaarsconferentie 2009

Hub Crijns met dank aan Anja Crijns. Hub Crijns is directeur van landelijk bureau Dienst in de Industriële Samenleving vanwege de Kerken (DISK)

Hub Crijns: Iedereen wordt uitgenodigd om in het groepsgesprek niet alleen vragen te stellen aan de inleiders, maar ook met elkaar verder te reflecteren over het thema van de dag.

De vragensteller uit de zaal denkt mee vanuit de presentietheorie en vraagt zich af of het mystieke element, dat soms opduikt in de aanwezigheid van en in de verhalen zoals door Katinka Broos verteld, voortkomt uit de achtergrond en gerichtheid van de pastor.

Katinka Broos antwoordt dat het buurtpastoraat in Rotterdam altijd uitgaat van de presentie. In sommige situaties schuiven we ook wel eens een stapje op en dan noemen we het ingebede interventie. Als werker kom je er niet onderuit dat je soms zelf interventie moet plegen. Maar Toine van den Hoogen brengt vandaag zo mooi in dat dit eigenlijk een perspectief wisseling is. Uitgaand van presentie ga je uit van een werker die present is. Dat kun je aanvullen met hetgeen waar een buurtbewoner naar verlangt of waar wil maken en daar dus actie op ondernemen. Het is mooier ervan uit te gaan, dat de buurtbewoner het initiatief neemt, en dat je je als werker laat raken door die buurtbewoner en zijn of haar verhaal. Dus dat jij als werker niet de initiatiefnemer of de actor bent maar de buurtbewoner met haar of zijn levensverhaal en jij bent daarin volgend. Dat is mooi.

De vragensteller geeft aan dat de gebeurtenis plaats vindt omdat je daar als werker present bent. Van die gebeurtenis wordt vervolgens verhaal gedaan en dat verhaal heeft een mystieke

duiding. Eigenlijk is er dan sprake van een vicieuze cirkel. Want het is maar de vraag of zonder die werker dat verhaal zó verteld zou worden.

Katinka Broos denkt dat het niet gaat om óf (present zijn) óf (interventie), maar om alle twee. Ik heb wel eens van een dominee uit Rotterdam het verwijt gekregen dat we als wijkpastores altijd zo vreselijk veel met onszelf bezig; en dat klopt. Maar wij weten: je moet heel hard werken om present te kunnen zijn, om niets te doen, om maar even snel zelf de zaak op te lossen. Het helpt om dan even te zeggen dat ik niet als werker centraal sta. Het gaat niet om mij, het gaat om die buurtbewoner die de stap zet, ook naar mij toe. In de verdere analyse is het de-kip-of-het-ei vraag, of een vicieuze cirkel of ....

Toine van den Hoogen: Als je terug kijkt naar historische voorbeelden, dan is die aanwezigheid wel een bepalende factor. De *theorie de présence* komt van Charles de Foucauld die in de veertiger jaren van de vorige eeuw naar Noord-Afrika trok, een Berber jas aantrok en daar ging wonen zoals die mensen daar woonden. Dat was voor de Franse mensen, die toen al op gespannen voet waren met die naar onafhankelijkheid strevende volken van Noord-Afrika, een doorn in het oog. Want hij was, gewoon door er te zijn, in allerlei vormen een criticaster van de Franse interventie. Frankrijk wilde er zijn gebied, zijn bezit, zijn koloniale gezag houden. De leiding in Parijs wilde niet dat Fransen die La Patrie, het vaderland, vertegenwoordigden, in Algerije waren en daar leefden conform de manier van leven, de stijl van kleding, van wonen en zo meer. Je kan dus zeggen: met presentie door werkers gebeurt iets dat bij anderen vragen oproept. Zoals bij die wethouder Kaja, die Katinka uitnodigt om met vragen gaten in zijn verhoog te schieten.

Mag ik daar een reactie op geven? Ik ben nogal verknocht aan Charles de Foucauld en ik ben ook een groot vereerder van de man. Hij was als voormalig legerofficier een ongelooflijke patriot, en hij was ook een dubbelzinnige man, want in zijn hermitage op het plateau Assekrem die hij had gebouwd in Tamanrasset in Zuid-Algerije lagen in het magazijn ongeladen wapens. Hij was immers een oud soldaat en die Touareg, een van de opstandige stammen, hebben hem overvallen en hem doodgeschoten. Zij waren uit op roof, dus hij is per ongeluk vermoord. Dus je kunt ook zeggen, hij is present geweest en daar heeft hij totaal voor geleefd. Maar hij kon natuurlijk niet helemaal één met de Bedoeïnen zijn.

Toine van den Hoogen: Dat is waar. Daarom zei ik in mijn inleiding dat wij als pastores niet zomaar mensen van die, zoals Katinka dat noemde, tweedehands wereld zijn. Want wij hebben allemaal een groter of kleinere pas of toegang en contract sociale in de eerste hands wereld. Wij hebben allerlei andere kaders waarbinnen wij nooit in dat inloophuis servetten vouwers worden met de servetten vouwers.

Maar mijn ervaring is dat mensen dat ook niet verwachten. En dat het ook veel beter werkt als je herkenbaar blijft als jezelf.

Toine van den Hoogen: Klopt. Ik heb toen ik de eerste keer in Heerlen een onderzoeksproject deed onder arbeidsongeschiktheid in de Oostelijke Mijnstreek, een contactgroep met vertegenwoordigers uit die beweging gehad. Lou Moens was de grote man van de WAO Beweging daar. Ik heb hem een keer gevraagd: 'Wat heb je er nou eigenlijk aan? Want ik kan je eigenlijk niet helpen aan een baan'. Hij antwoordde: 'Jullie zijn present en jullie geven straks stem aan wat wij zouden willen'. Hij leverde natuurlijk geen geld, zijn beweging kon dat project niet subsidiëren, - maar dat was ook onze vraag niet. Ons project droeg ook niet onmiddellijk bij aan hun strategie om met de overheid zus of zo te handelen.

Vanuit die ervaring beaam ik dat het is zoals je zegt: het wordt door die mensen zelf ook niet verwacht dat je gelijk wordt of bent aan hen.

Goof de Rijk verwijst naar het thema van de dag: pastoraal op de grenzen. Hij vraagt aan Katinka Broos of zij kan vertellen of en hoe uitgesloten mensen die grens naar het insluiten zijn overgegaan.

Katinka Broos: Dat is wel een lastige vraag omdat er zoveel vormen van uitsluiting zijn. Als ik bijvoorbeeld nu kijk naar die groep generaal pardonners die ik noemde, daar zijn er heel veel bij die dat heel graag willen. Tegelijk kom je weer op die vraag van geschiedenis(sen) en hoe dat allemaal werkt, hoe moeilijk dat is. En hoe deze mensen de regels van ons soort society helemaal niet kennen. Neem bijvoorbeeld Chinese vrouwen die van zichzelf zeggen dat ze eindelijk mogen gaan werken. En dan zegt sociale dienst: “U wordt opgeroepen om negen maanden papier te prikken bij de Rotterdamse sociale werkplaats”. Dan antwoordt die Chinese vrouw dat ze graag zelf een baan wil zoeken. Waarop ze te horen krijgt: “Als u dat doet, stoppen we nu uw uitkering”. Dat levert weer onbegrip op bij die Chinese mevrouw, “Want u wil toch dat ik graag ga werken?”. Wel, voor je het weet zit deze Chinese mevrouw zonder uitkering naar werk te zoeken. Als wij haar vervolgens de regels uitleggen en hoe dat moet, dan vindt ze het rare regels. Dan is haar repliek: “Wij zijn dat niet gewend, wij zoeken altijd zelf werk en nu mag dat in eens niet?”. Dan zeggen wij: “Dat is waar, maar als jij mee wilt doen en een uitkering wil hebben, dan moet jij je houden aan de regels van de Sociale Dienst”. Vervolgens bedenkt zij opeens: “Wil ik eigenlijk wel meedoen? Nou soms wel en soms ook niet.” Dan kom ik op een punt, dat ik haar soms ook niet begrijp. Ik zit natuurlijk veel meer in mijn eigen wereld dan ik wil of dan ik mezelf bewust ben en er zijn mensen die hoeven al dat geregeld ook niet meer. Die zoeken hun eigen weg wel. Die doen er alles aan om bij een herkeuring bijvoorbeeld tot in mijn ogen met criminelen aan toe te laten merken, dat ze echt niet meer betaald kunnen werken. Ik kan die inzet dan ook weer begrijpen, omdat die mijnheer in mijn ogen ook nooit meer in een reguliere baan zou passen. Ik vind dan ook dat tekens maar herkeuren niet goed gekeurd, maar... dat is een ander verhaal. Ja, er zijn zoveel verschillende manieren van uitsluiting en zoveel manieren hoe mensen pogen om mee te doen in de buurtwereld waar ik werk en dus de grens van insluiting willen overgaan. Tegelijk moet ik zeggen dat ik die precieze grens van uitsluiting en insluiting heel diffuus vind.

Goof de Rijk vraagt of het dan ook lukt?

Katinka Broos: Ja, sommige mensen lukt het. Ik heb een mooi verhaal van een mijnheer uit het generaal pardon. Hij kwam bij een collega van mij maar zeuren – zo noemden we het op het laatst - dat hij wou gaan werken. Wij gaven telkens aan dat er mensen zijn die je bij het zoeken naar betaald werk willen helpen, zoals reïntegratie bureaus. Waarop hij aangaf dat die niets doen. Op een gegeven moment zei mijn collega: ‘Wat wil je dan worden?’. “Vorkheftruck chauffeur”, was het antwoord. Mijn collega zocht dat op het internet op en toen bleek er een uitzendbureau te zijn dat vorkheftruck chauffeurs vroeg en dat mensen ook nog een opleiding wilde aanbieden. Ze heeft toen het reïntegratie bureau gebeld en gevraagd waarom het zo lang moest duren met deze mijnheer. “Kijk daar en daar maar eens op het internet”. “Bedankt, maar dat is niet de manier waarop wij werken.” (Gelach) Dus zij heeft het aanbod van dat bedrijf uitgedraaid en die mijnheer is daarmee naar dat uitzendbureau gegaan en hij heeft nu een vast contract. Het is een voorbeeld van iemand die op zijn eigen manier zijn weg probeert te zoeken. Het is dus niet zo dat iedereen die we ontmoeten uitgesloten zijn of het slachtoffer van onze samenleving. Wij kunnen dat zelf natuurlijk ook zijn. Maar hem lukte het heel goed.

Hub Crijs: Zou je ook kunnen zeggen dat de mensen die je ontmoet in het buurthuis ook een eigen wereld hebben? Je noemde het eerder de tweedehands wereld. Zou je ook kunnen zeggen dat het voor hen de eerstehands wereld is? Een wereld waarin zij zelf zijn ingesloten?

Katinka Broos: Ja, dat denk ik wel. Ik probeerde eerder te vertellen dat ik mij daar in eerste instantie heel hard tegen had verzet. Nu merk ik dat mensen daarmee ook een eigen vrije ruimte creëren.

Henk Baars wil nagaan wat ingesloten zijn eigenlijk betekent. Hij ontmoet binnen Stek in Den Haag Afrikaanse mensen, vrouwen vooral, die over het algemeen geen of slecht Nederlands spreken. Wij moeten deze mensen dan helpen met Nederlandse les, want anders kunnen ze geen betaald werk krijgen. Terwijl ze wel heel goed Engels spreken en dat toch eigenlijk een kosmopolitische taal is. Zij hebben hun familieleden overal en nergens zitten en niet alleen maar in Den Haag en Amsterdam. Het is volgens mij echt zo'n onzin. Ik maakte recent een studiereis naar Birmingham in Engeland. Die stad is veel verder in integratie dan wij ooit in Amsterdam of Den Haag zullen komen. Daar spreekt iedereen Engels en... (gelach in de zaal). Maar voor al die niet-Engelsen is Engels voor iedereen echt de voertaal. Ze hebben het daar niet over het land van herkomst, zoals Ethiopië of Zaïre, maar wel over wat je kan en wil doen. In dat soort stadium zitten wij nog lang niet ....

Katinka Broos: Maar hoe benoemen zij zichzelf dan?

Zij noemen zich zelf en zijn Brit. Ze stellen zich allemaal voor als Britse onderdanen en nooit meer als afkomstig uit een bepaald land. Alsof dat land het centrum van de wereld zou zijn. Ik vond dat heel opvallend. Er is ook iets aan de gang over de hele wereld van een soort globalisering waarbij wij in Nederland in de achterhoede meelopen. Ik merk dat we in dit gezelschap hier te weinig spreken over al die onderlinge dingen waarmee migranten in de wereld staan. Ik zie dat er een taal is van contractwerkers, van schoonmakers, van Polen, van Joegoslaven en Bulgaren: zij spreken onder elkaar Engels, hoe gebrekkig ook. Dé taal aan de onderkant is dus Engels. En wij blijven maar Nederlands spreken. Dus wie is er nou eigenlijk aan het uitsluiten? Ik vind dat we gewoon allemaal Engels moeten praten.

Katinka Broos: Ik vind dat niet hoor. Het is wel een vraag rond wie ingesloten is of uitgesloten en op grond waarvan? Bij het vertellen over Birmingham zet je jezelf in het centrum, en je kunt waarschijnlijk ook niet anders. Maar zo blijf je praten over verschillende werelden. Je kijkt en bekijkt het alleen vanuit jouw wereld, wie daarin uitgesloten is en ingesloten is. Ik ben het met je eens dat dit een eenzijdig perspectief is.

De volgende spreker gaat in op de stelling dat uitsluiten gewelddadig is, en merkt op dat insluiten ook heel gewelddadig kan zijn. Met onze taal en onze regels sluiten wij in, dat is zo, maar tegelijk ook uit. Je kan heel bewust proberen om de buitengesloten groep ook binnen in het geheel te denken. In het voorbeeld van die Chinese mevrouw die wil werken, dat is tegelijkertijd binnen het systeem en tegelijkertijd er buiten, omdat ze beantwoordt aan de regels die gehanteerd worden. Je gaf zojuist een voorbeeld van die chauffeur, waarin jullie storend op het systeem van uitsluiting gewerkt hebben. Zou je dat ook voor die Chinese mevrouw kunnen zijn en hoe dan?

Katinka Broos: Ja. Ik vind dat heel ingewikkeld hoor. Je hebt gelijk dat onze regels van insluiting gewelddadig kunnen zijn. Ik vind het ook heel gewelddadig om iemand dan meteen ook maar z'n uitkering af te nemen bijvoorbeeld.

Dat is waar, maar het denken erachter heeft in principe bij de start goede bedoelingen. Het gaat vervolgens systeem-gewelddadig werken. En juist weer bij iemand, die graag wil werken, maar niet volgens de uitgezette regels. Zou je er dan vanuit jouw werkplek op eenzelfde manier voor kunnen zorgen als bij die vorkheftruckchauffeur? Is daar een wethouder op aan te spreken, of iemand anders met een mooie baan, die dat voor elkaar krijgt?

Katinka Broos: Nee, volgens mij niet.

Dat is nou echt zonde.

Katinka Broos: Ja.

Toine van den Hoogen vindt de hele wereld van de uitkeringen met veel regels, plichten en sancties behoorlijk systeem- gewelddadig. Je moet verplicht allerlei dingen doen wil je in aanmerking komen voor een uitkering. Er zijn een heleboel jongeren die daarom ook geen uitkering aanvragen want ze willen zó niet in die wereld meedoen. Omdat daarmee je waardigheid wordt afgenomen. Ik herinner me nog de grote ontslaggolven in '82, waarbij een heleboel mensen werkloos werden. Mensen zeiden toen: "We waren eerst acht uur in dienst van het bedrijf en nu zijn we 24 uur in dienst van de staat. We zijn dus echt slaven geworden." Dat is dus het logische gevoel dat mensen krijgen rond hoe wij de zorg voor anderen hebben georganiseerd. Hoe wij mensen niet meer als mensen zien, maar als probleemgevallen. Met dat gevoel kun je dus elke keer in elk huis te maken krijgen. Het betekent nog niet dat je het over twee werelden hebt. Je hebt het wellicht over drie of vier of meer werelden. Want het gevoel dat je er niet bij hoort, niet bij de samenleving, dat het een samenleving van anderen is en niet van jou, dat gevoel is breder dan je denkt. Uitkeringsgerechtigden, buitenlanders, vrouwen, jongeren hebben het gevoel dat er over hen geregeerd en beslist wordt. Ik denk mee en ik herken dat uitsluiting vele gezichten, vele werelden heeft, maar ik kan er niet één systeem van maken.

Jan Hopman vertelt dat hij zelf het gevoel heeft grensganger te zijn. Want ik heb mijn hele leven lang op en neer gependeld. Ik heb wel eens een vaste baan gehad en ik ben ook baanloos geweest. Daarnaast doe ik veel vrijwilligerswerk en heb ik een sociaal netwerk met vrienden. Ik heb nog steeds een uitkering. Ik doe mee met de kerk in Breda. Dus ik weet bij welke wereld ik hoor. Ik heb leren zien of leren voelen dat de wereld één is. Tegelijk ga ik maandag weer naar het arbeidsbureau voor een onzinnig gesprek. Over een half jaar ben ik daar hopelijk helemaal van af. Ik begrijp dat die man ook zijn werk moet doen. Ik heb op een gegeven moment voor de sociale dienst, toen ik daar elke week met die briefjes moest komen, 80 uitdraaien gemaakt. Je kunt mensen ook leren, trainen, hoe het systeem werkt. Je kan laten zien hoe je het spel meespeelt, dat de ander ook in het systeem zit want als die ander niet werkt volgens de regels dan wordt hij ook ontslagen. Zo leer je waarderen dat de wereld op een of andere manier toch een eenheid is en we het met elkaar moeten rooien op deze aardbol. Toevallig zit je op het ene moment in een uitkering en dan weer in een baan. Ik heb in allerlei soorten systemen gezeten en toch gezien dat we het toch met elkaar moeten doen. Ik probeer mezelf en de anderen een beetje zelfredzaamheid bij te brengen. Zo zie ik mijn rol. Ik hoop dat het een beetje herkenbaar is. Binnen dat systeem zitten er natuurlijk ook goeie mensen. Ik heb vanuit mijn huidige werk contact met goeie mensen, ambtenaren, en dat in

2009 (gelach). Er zitten ook ambtenaren alleen maar hun plicht te doen en hun zakken te vullen- om het zo maar eventjes te zeggen - die het minder of niet goed doen. Maar er zijn binnen het systeem altijd ook goeie mensen te vinden die je verder willen helpen.

Hub Crijns: Jouw methodiek is dus om voor jouw mensen in het inloophuis iets te bereiken met hulp van die goeie ambtenaren?

Ja, want ze zijn ook afhankelijk van dat systeem. Van geld, of weet ik veel wat hé. Zo'n ambtenaar moet van de baas privé-zaken uitzoeken en beslissen of die uitkering gewoon doorgaat of niet, of als het briefje niet goed is ingevuld of dat een reden is voor doorgaan of stoppen. Je moet alleen weten dat niet iedereen op eenzelfde manier regels toepast en dat moet je gebruiken. Daar moet je soms gebruik van willen maken, van de goede mensen die binnen dat systeem werkzaam zijn.

Hub Crijns: Je bent dus een grensgangende gids als ik dat zo mag zeggen?

Soms sturen je ze van de ene instelling naar de ander. Dat is ook weer zo'n lang verhaal soms. Ik stap er dan op af met de boodschap dat ik en de mens die ik vertegenwoordig er niet zijn om al die overheidsinstellingen van werk te voorzien. En dan wijs ik de ambtenaren er op dat ze de zaken goed moeten uitzoeken, goed met elkaar moeten communiceren. Hoe ze dat doen, is niet mijn taak. Wel of er iets goeds voor die mens in nood uitkomt.

Toine van den Hoogen: Ik heb een vraag. Je definieert jezelf als een grensganger langs de grenzen van het systeem. We gebruiken nu het woord 'systeem', maar wat bedoelen we daarmee? Ik vind het belangrijk voor ons gesprek onder elkaar, dat we doorvragen over die termen. Ik zeg niet dat ik er meteen een oplossing voor heb, maar volgens mij is het voor de helderheid van wat wij aan het doen zijn belangrijk om in die inhoud te pluizen. Welke vanzelfsprekende begrippen gebruiken we dagelijks en wat betekenen die? Dan valt zo'n woord 'systeem', er valt een woord 'grens'. Grens waartussen eigenlijk? Een grens is altijd een soort onderscheidlijn tussen iets hier en iets daar, iets toen en iets nu, iets ginds en iets bij ons. Als je praat over een 'ons', dan is er ook altijd een 'jullie' of die andere. Als je er over praat dat je het systeem niet hoeft te veranderen en dat die ambtenaren dat maar moeten doen, wat bedoel je dan eigenlijk met dat systeem? Bedoel je dan dat overheidsinstellingen moeten veranderen? Maar hoe vat je dan die overheidsinstellingen op? Ben je dan zelf geen overheidsinstelling? Van eventueel een andere overheid, zoals de kerkelijke? Of ook iets vergelijkbaars? Of ben je een hele vrije vogel? Althans zo presenteerde jij jezelf.

Ik ben een beetje van dit en een beetje van dat, ik fladder. Maar zo heb ik het niet gezegd, en ik wil het ook niet als negatief afdoen. Ik beweeg me. Het is gewoon wat je aan het doen bent... Ik gebruik in mijn werk de analyse van systeemwereld en van leefwereld. Ik kan daar het beste mee overweg.

Toine van den Hoogen: Dat dacht ik al te horen. Ik stel je de volgende vraag. Hoe relevant is dat zestiger jaren begrip nog voor deze tijd, voor deze wereld? Als je in Rotterdam op straat loopt heb je misschien niet meer zoveel aan Habermas en dat onderscheid tussen systeemwereld en leefwereld. Misschien is dat vreselijk achterhaald. Misschien is de systeemtheorie van Liebman - om eventjes een beetje college te geven - nu relevanter dan die theorie van Habermas toen. Bij die theorie van Habermas wisten we in ieder geval dat wij een zelfstandig subject waren dat moest opboksen tegen de systemen en dat we moesten pleiten voor de ontwikkeling van onze eigen leefwereld.

Hub Crijns: Toine, je raakt iets aan, dat meer uitleg behoeft. Kun je die systeemtheorie verder uit leggen? Want als een systeem ‘uit’ verklaard wordt, is de werkelijkheid waar de theorie naar verwees, nog niet verdwenen. Bij elk nieuw boek over armoede merk ik dat nog steeds dezelfde groepen gewoon nog steeds even arm zijn.

Toine van den Hoogen: Ja, dat bedoel ik te zeggen. Als wij gegevens verzamelen over armoede zoals jullie gedaan hebben in dat boek *Dossier Armoede in Nederland*, dan ben je natuurlijk aangewezen op allerlei statistische en andere materialen die je bij sociologen, bij onderzoeksbureaus, bij de overheid en daarbuiten kunt vinden. Maar je moet je er ook altijd bewust van proberen te zijn, dat de woorden die wij gebruiken, zelf een soort constructen zijn, waarmee wij de wanorde ordenen, die ontstaat als je die enorme hoeveelheid gegevens op je af ziet komen. Want we willen wel een beetje begrijpen kunnen waar we aan toe zijn met alles wat er zo op ons afkomt. Ik blijf dus herhalen dat het van tijd tot tijd zeer nuttig of essentieel is om jezelf af te vragen, met wat voor soort woorden wij een meer ter zake doende, meer adequaat zijnde manier hebben om te benoemen wat er zoal allemaal op ons afkomt. Is dat traditioneel maatschappijkritische ideologie en daar ook de theorie achter? Als wij een bepaald kennissysteem gebruiken, doen we evenveel als dat we bijvoorbeeld zeggen: “Ik ben gefrustreerd geraakt”. We realiseren ons tegenwoordig amper dat we allemaal erfgenamen zijn, vanaf onze geboorte, van de theorieën van Freud. Als wij 150 jaar geleden geboren waren, hadden we het woord ‘frustratie’ niet gekend voor dat onaardige gevoel wat je af en toe bekruipt. Nu hebben we daar een woord voor, dus gebruiken we dat begrip. Zo gebruiken we ook de wereld en hebben we elk brillen op om naar onszelf en naar die werkelijkheid te kijken. Dat is met het woord ‘systeem’ ook zo..

Vanuit de zaak wordt aangevuld dat je het woord ‘systeem’ kunt gebruiken op de manier waarop dat vanuit de zestiger jaren als analyse instrument werd aangereikt. Als je

tegelijkertijd kijkt vanuit een meer therapeutische bril, dan is er niets beperkter dan een systeem. Met de theorie van Habermas kun je onderscheid maken tussen de wereld van de instituties en de wereld van mensen. Met de theorie van Freud kun je onderscheid maken tussen de werelden, die mensen in hun hoofd hebben. Daar kunnen we toch goed mee werken?

Toine van den Hoogen: Ik merk dat ik iets heb losgeroepen dat om meer uitleg vraagt. Ik ga om te beginnen terug naar de vraag van Henk Baars. We zijn om te beginnen in een heel andere wereld terecht gekomen dan in de zestiger jaren. Rotterdam vind ik daar een prachtig voorbeeld van: een zeer pluralistische wereld, waar geen ankerpunten (meer) zijn, waar voortdurend alles ten opzichte van elkaar beweegt. In die wereld bewegen wij ons. Binnen die wereld moeten we onze woorden, zoals 'grens' en 'inloophuis' opnieuw doordenken. Wat is in die pluralistische wereld een inloophuis? Is het een plek waar je even als het ware van het ene systeem in het andere terecht kunt komen? Ik gebruik het woord 'systeem' hier op een andere manier dan Habermas geleerd heeft. Het is misschien wel een inlooplek. Bij mij thuis hadden vroeger we een keuken en een eetkamer en ertussen in zat een luikje. Als het druk was, bijvoorbeeld met Kerstmis of met eten, dan kon mijn moeder - want die kookte natuurlijk - door dat luikje het eten naar de kamer schuiven. Misschien is een inloophuis ook zo'n luikje, tussen twee ruimtes, tussen twee systemen waarbij mensen allemaal samen komen, dezelfde mensen zowel in het ene als in het andere systeem. Wij zelf hebben in het ene systeem hier in het inloophuis andere functies dan daar in het systeem waar we thuis zijn.

Hub Crijns: Even kijken naar andere stemmen. Daar in de hoek. Wil jij reageren?

O nee, ik heb een beeld van dat luikje, en ineens zat ik bij de afhaal Chinees. (Gelach). Ik vraag me wel het volgende af. We leven enerzijds in een heel pluralistische wereld en anderzijds is er een soort systeem dat voorschrijft hoe wij ons allemaal moeten gedragen. Dus als je geen baan hebt vraag je een uitkering aan. Als je niet weet hoe dat moet, dan val je door de mazen van het systeem. Dan is het helemaal niet pluralistisch meer.

Toine van den Hoogen: Dat klopt. Ik bedoel er mee te zeggen dat het geheel van regels en wetgeving waar je naar verwijst als je een uitkering wilt krijgen en waar je allemaal aan moet voldoen, die criteria, eigenlijk een bestuursstelsel is, zoals wij dat in deze westerse landen geregeld en met elkaar afgesproken hebben. Dat bestuursmodel is tegelijkertijd in de uitvoering. Daarnaast hebben wij hele andere systemen, die we naast elkaar gebruiken. Er is een opvoedingssysteem. Daar zijn ook regels en criteria, waarmee wij weten dat is een fatsoenlijke opvoeding. Maar dit systeem ligt al weer minder eenduidig vast en is pluralistischer. Volgens mij zijn er allerlei deelsystemen die ingewikkelde relaties met elkaar hebben en waartussen soms luikjes zijn en soms trouwens niet. Bij sommige luikjes zitten poortwachters die zeggen wat het kost als je er aan voorbij wilt gaan, en anders kom je niet in dat andere systeem terecht. Bij zulke poortjes wordt bij wijze van spreken tol geheven

Katinka Broos: Ik vind het grappige van het pluralistische, dat je er zelf ook geen weet van hebt dat er allerlei deelsystemen bestaan. Ik had een discussie met mijn collega's op de werkplek over een groep jonge Afrikaanse mannen, die op het punt staan om te gaan werken in die reïntegratie-toestanden. Maar ze hebben nog geen uitkering op grond van het generaal pardon. Het is allemaal nog net niet geregeld. Die mannen komen nu bij ons om geld om de weken die nog komen te kunnen overleven. De eerste keer gaf ik ze inderdaad een paar tientjes. Nu is het een nog grotere groep (gelach). Mijn collega zei van de week tegen mij: "Waar zijn we toch mee bezig? Die mannen wonen hier al veertien jaar illegaal en we hebben ze nog nooit gezien of geld hoeven geven. Ze hebben ergens een systeem gehad waar ze mee

hebben kunnen overleven. Nu denk jij dat je ze allemaal die ene maand nog moet redden, en daar hebben ze dankbaar gebruik van gemaakt. Dus stop ermee.” Ik merk dan: ‘O ja, ik ben ergens ingetuind waar ik geen idee van had’. Dat maakt de werkelijkheid zo pluralistisch, en ook diffuus.

Toine van den Hoogen: Dat zat ook in je verhaal van die Chinese mevrouw en haar dochter. Die hebben ook al die jaren geleefd en overleefd, zij het op één kamer. Ze leefden van giften van soms de ene familie en soms de andere, ik weet niet van wie allemaal. Die hebben al die tijd een eigen systeem gehad om te overleven.

Iemand uit de zaal brengt in de discussie de stelling van dhr. W. Schinkel in zijn boek ‘Denken in een tijd van sociale hypochondrie: aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij’ over een droomsamenleving en vraagt of die ook relevant is?

Toine van den Hoogen: We hebben het daar nog niet over gehad. We leven in een samenleving waarvan we allemaal denken, dat het een moderne samenleving. Maar er zijn in toenemende mate groepen onder ons uit het pre-moderne beeld van samenleving. Ze zijn afkomstig uit andere landen van de wereld en je kan volgens mij zeggen dat ze dus ook een ander culturele context hebben. Afgaande op cijfers zijn het er tussen een half en een heel miljoen mensen, die met een pre-moderne culturele identiteit in een moderne (sommigen zeggen al post-moderne) samenleving leven. Dat levert natuurlijk allerlei grenzen en misvattingen op. In het boek van Schinkel komt die stelling aan de orde en ik vind het heel relevant om die hier te noemen.

Misschien is het goed om even te zeggen wie ieder is. We praten vandaag over uitsluiting. Ik ben vandaag voor het eerst hier en ik denk bij mezelf: ‘wie is nu wie?’. Sommigen kennen elkaar blijkbaar en anderen weer niet. Is het goed om even te zeggen wie je bent en van welke context je komt, dat maakt het wat gemakkelijker.

Toine van den Hoogen: Okee, da’s een goeie tip.

Bernadette van Dijk werkt in Amersfoort als straatpastor. Mensen staan op een bepaald moment op de grens van het meedoen of niet meedoen aan die simple society van ons. Ik vind het aan de ene kant een genade als zwerfende mensen een gift kunnen krijgen. Aan de andere kant is het ook precies de onrechtvaardigheid dat die mensen dan geen gebruik maken van hun rechten. Ze worden in ieder geval afhankelijk van goedheid. Ik vraag me af of je door dit plafond heen kunt breken binnen onze simple society? De mensen die bijvoorbeeld moeten bedelen, en waar ik heel veel mee te maken heb, proberen op de een of andere manier van het ene systeem naar het andere te komen of invloed uit te oefenen of in hun economie of hun wereld aan te vullen met giften van anderen. Bij dat bedelen en geven ontstaat vaak wederzijds een groot ongemak. Het is een genade als ze iets krijgen, maar tegelijkertijd doet het feit dat ze er om moeten vragen pijn. En bij de mensen die geven doet het ook vaak pijn, ook als ze niet geven, omdat ze weten dat het niet zou moeten hoeven. Zo is bedelen en geven eigenlijk nooit goed. Ik probeer als werker in hun wereld te komen. Ik merk dat het voor mij werken is (gewelddadig) omdat zij een andere taal spreken en ik niet in hun wereld thuishoor. Ze spreken wel Nederlands, maar het is een eigen straattaal, die ik nog niet ken. Ik verwacht toch, misschien wel in de zin van dat staren van Ruusbrouck van betekenis te kunnen zijn.

Toine van den Hoogen: Ik ben het helemaal met je eens. Ik heb een tijd gewerkt in Heerlen bij een centrum van ATD Vierde Wereld. De Vierde Wereld heeft een aantal plekken in

Nederland en elders in de wereld met bezoekerscentra. Daar heb ik geleerd dat veel van die mensen over wie wij het vandaag hebben en waar wij in onze inloophuizen mee te maken krijgen een serie belangrijke vaardigheden hebben, die veel van ons niet meer hebben. Vooral de vaardigheden om te overleven. Ik zal je een voorbeeld geven over hoe ik ontdekte dat ik die niet had. Ik was een keer op een avond in Utrecht op een verjaardag. Ik moest terug naar de trein en ben zo rond een uur of tien 's avonds met mijn rugtas op naar het station aan het lopen. Er begon een paar van die jochies met me mee te lopen. Eén ervan zei: "Geef me je geld maar! Geef me je geld maar". Ik wist op dat moment niet goed meer wat ik zou moeten doen als hij me iets zou aandoen. Moest ik dan slaan, of moest ik dan hard weglopen? Ik realiseerde me toen dat ik niet opgegroeid ben met zo'n situatie van zo'n bedreiging en dus nooit die mogelijkheden heb ontwikkeld om daarin te overleven. Ik weet niet te reageren op bedreiging. Als ze met woorden komen, dan weet ik heel goed te antwoorden. Maar niet zo fysiek, begrijp je! Ik zuchtte en ik liep stevig door en pakte mijn tas steviger vast. Gelukkig boog die jongen weer af en ging naar een groepje van vriendjes die verderop in een portiekje stond. Ik was hem dus kwijt, en kon toen even uitblazen. Later dacht ik: "Shit ik heb mooi praten. Die mensen die ik daar bij de ATD Vierde wereld tegen kwam, praten, ruiken, en zien er anders uit. Voor zichzelf zien die er misschien netjes uit, maar wij zouden zeggen: 'Je mag wel eens onder de douche of je mag wel eens een keer naar de kapper of zo'. Maar, dat lichaamsonderhoud, die geuren, het hoe je eruit ziet, zijn de uiterlijkheden. Zij hebben de vaardigheden om te overleven dag in dag uit en die vaardigheid is vele malen groter dan bij mij. Ik weet hoe ik me in de gewone samenleving, de *simple society* moet bewegen. Daar weet ik precies mijn weg te vinden, en ieder van jullie ook. Maar daarbuiten loop ik al snel verloren. Zij kunnen dat wel. Dat is dus een belangrijk verschil denk ik.

Joep Beliën vult aan vanuit eigen werkervaringen met contacten van mensen met arbeidsbeperking op de Sociale Werkplaats. Er is in onze samenleving een heel circuit van en voor deze mensen. Zo'n bedrijf is eigenlijk een onderneming voor mensen met een steekje los die op de arbeidsmarkt geen enkele kans maken, en daar dan een zinvolle werkplek naar hun mogelijkheden hebben. Ze worden coulant behandeld van 9 tot 5, in een eigen tempo en niet met de zweep erover. Daar zitten werklozen bij met behoud van uitkering, mensen met een bijstandsuitkering, asielzoekers, jongeren. Bij de werkplaats Betuwe Wereldwijd in Culemborg - ik maak daar nu even reclame voor - zit het meest fantastische werk dat je kunt bedenken. Ze halen oud gereedschap op, en repareren dat voor plekken elders in de wereld. Die werkplaats zit in het circuit van Vraag-en-Aanbod Internationaal, en daar zijn er meerdere van in Nederland. Ook daar zitten mensen die vanwege hun beperkingen vaardigheden hebben in overleven, die anderen niet eens (her)kennen..

Toine van den Hoogen: Ja zeker. Dat bedoel ik met pluralisme. In de wereld waarin ik me op de universiteit beweeg weet ik de weg. Maar in andere werelden moet ik de weg gewezen worden. We moeten vaak aan studenten uit andere landen in de wereld uitleggen dat de feitelijke rijkdom van dit land niet zit in de hoeveelheid bruto nationaal product dat we kunnen opbrengen, maar in het gegeven dat we overal waar we een kraan open draaien er water uitkomt, en waar je de knop van het licht omdraait er licht komt. Dat is regel en geen uitzondering. Maar bijna overal elders in de wereld is het een uitzondering. Mensen moeten daar vaardigheden hebben om water te vinden en drinkbaar te maken en licht te maken. Pratend voor mezelf: ik heb die vaardigheden nooit hoeven ontwikkelen. Dat hoort bij pluralisme en verschillende werelden en dat maken we dus ook mee als we met mensen mee op straat lopen.

De volgende spreker herkent dat pluralisme. Als ik op de hangplek kom waar mensen rondhangen -dat maakt het een hangplek - ontmoet ik veel verschillende mensen. Ze hebben een groot verlangen om mee te doen aan de simple society en zij brengen het weekeinde hangend door, maar de werkweek niet. Maar er zijn ook mensen die in het weekend in het huis bij een vriendin zijn, en door de week op de hangplek en aan de coke zijn. En komen ook mensen zonder geschiedenis en zonder toekomst, die in het nu leven. Zij zijn zo gigantisch of zo permanent onder invloed, dat zij in hun eigen wereld zullen blijven, niet tweede maar zesde hands, weet ik veel. Al die mensen leven met elkaar samen, al lijkt het van de buitenkant alleen maar vorm te zijn. Maar van binnenuit gezien zijn er leefregels, normen, van die plek daar en die leefregels hebben ze zelf gemaakt, duidelijke regels. Een van die leefregels is dat er geen kinderen mogen komen. Eigenlijk mogen er ook geen vreemden komen. En als ze dan bij de supermarkt bij de deur staan, en niet op de hangplek, waar de straatkrantjes verkocht moeten worden, gelden daar weer andere regels. Bij de supermarkt bijvoorbeeld mogen alleen alcoholisten staan en geen drugsverslaafden. Dat soort dingen. Het bepalen van die regels gebeurt onderling. Er zijn mensen die wel de supermarkt binnen mogen, terwijl anderen een winkerverbod hebben. In onze simple society moet je dan weggevoerd worden, want er geldt een verbod. Zij spreken onderling af dat de ene in de winkel bier koopt voor de ander, terwijl die ander de ene bij staat op de hangplek. Dat zie je dat er onderling solidariteit is, misschien wel in pure vorm? En overlevingsstrategie.

Katinka Broos: We spreken over het systeem en de uitsluiting en hebben opgemerkt dat het belangrijk is om zelf steeds weer de vraag te stellen: ‘Over welk systeem hebben we het en wie sluiten we waar uit?’ Tegelijk merk ik, dat ik me die vragen zelden stel als mensen het inloophuis binnen lopen. Ik zou dat ook zelf ervaren als een vreemde benadering van mensen. Maar gaandeweg leer je hun verhalen kennen en dan merk je iets van die systemen en uitsluitingen. Vandaar ook dat we vandaag hierover spreken, want er worden toch wel heel veel mensen op de een of andere manier uitgesloten. Pratend over uitsluiting stel je dan ook

de vraag hoe je die mensen weer erbij kunt betrekken, en de vraag: ‘Waarbij dan?’. Het kan niet anders dan dat zo’n thema aanspreekt en als je met zoveel werkers bij elkaar bent komen die verhalen van mensen, die uitgesloten zijn, vanzelf los.

Hub Crijns: Jij wou iets zeggen, en jouw naam is?

Bram Schriever is gemeente adviseur bij de Protestantse Kerk in Nederland, en wil aansluiten bij het gesprek over verschillende werelden, processen van insluiting of uitsluiting, het zoeken naar verbindingen. Volgens mij zijn wij zelf ook verbindend. We blijven op dit moment hangen in het benoemen van die verschillende werelden. We constateren dat het moeilijk is om met elkaar in contact te komen of om die werelden met elkaar te verbinden en dat kan op alle verschillende niveaus zijn en om allerlei verschillende redenen. Waar zie je nu als buurtpastor verbindingen? Zijn die er alleen maar onderling, waar mensen elkaar kunnen vertrouwen? Je zei immers straks in je inleiding dat mensen elkaar in het inloophuis vertrouwen omdat het een veilige omgeving is. Ontstaan er daardoor ook andere verbindingen?

Katinka Broos: Ja, er zijn talloze verbindingen. Ik zit te denken aan een Somalische vrouw, die zou ik wel bij de uitgeslotenen noem. Ze sluit zichzelf zo nu en dan ook helemaal uit. Ze zit zelf financieel helemaal aan de grond zit en helpt toch heel hard allerlei mensen in de buurt waardoor ze zelf zichzelf niet helpt, om het zo maar te zeggen. Ze heeft een stuk of zes kinderen waarvan een paar in Engeland wonen en via DNA moet ze dan aantonen dat het inderdaad haar kinderen zijn anders mogen ze niet terug bij haar. Ze komt bij ons en omdat we zien dat haar schoenen kapot zijn geven we haar geld voor schoenen. Die hosselt en ritselt ook alles bij elkaar. Ze koopt van geld wat ze terug kreeg van de belastingdienst op een of andere manier een laptop, die ze twee weken later weer moet belenen omdat ze vergeten was dat ze een andere rekening nog moest betalen. Als we dan vragen: ‘Waarom koop je nu die laptop?’ Zegt zij: “Mijn dochter is heel slim en heeft een laptop nodig”. We hebben haar gevraagd om haar dochter eens langs te sturen. Wat ze doet alles voor die dochter. Dan loopt er een meisje van 15 jaar binnen, een ontzettend slim kind. Zij vertelt dat ze geen geld nodig heeft om activiteiten met haar vriendinnen bij het buurthuis te doen, want ze doet daar twee middagen vrijwilligerswerk en mag daarom gratis meedoen met de activiteiten. Ze vertelt over uitwisseling met Spaanse jongeren en ook daarbij heeft ze geen ondersteuning nodig van ons. Want ze zit in twee wijkpanels voor jongeren, en als je daar drie keer aanwezig bent krijg je een of andere fiche en met drie van die fiches krijg je een aanwezigheids premie. We vertellen haar dat haar moeders wens is dat ze advocaat wordt. Zij beaamt dat en geeft tegelijk aan dat het een groot probleem is waar ze zich over afvraagt wat ermee te doen. Ik beaam dat weer door te zeggen dat alle moeders van slimme meisjes willen dat hun dochter advocaat word. Maar zij wil naar de business school en haar moeder kan daar geen vinger achter krijgen. Ze vraagt mij om met haar moeder te praten en zij probeert op die school te komen. Want volgens haar is zo’n jongerenpanel in de wijken goed voor haar CV. Als je het over verbindingen hebt – en dat doen we – dan merk je dat zo’n jong meisje de weg weet en nieuwe wegen opent. Mijn taak kan dan zijn om de wereld van haar moeder daarmee te verbinden, want dat meisje heeft dat al opgegeven. Ik vertel haar dan dat haar moeder het zo erg vindt dat ze met haar vriendin niet kan meedoen met die activiteiten van het buurthuis. Ze legt vervolgens uit, dat haar moeder niet begrijpt dat ze door haar vrijwilligerswerk gratis kan meedoen. Dus die heeft het allang opgegeven, alhoewel ik denk dat ze wel geld vraagt van haar moeder (gelach). Maar dat zoeken ze samen maar uit. Vragend naar verbindingen, dan legt zo’n meisje verbindingen met ook mijn wereld. We kennen elkaar nu. Want bij het afscheid vroeg ze - en dat vind ik heel slim - om een knuffel. Ze gaf daarmee aan, volgens

mij, dat ze me nu kent, en als ze me nodig heeft, weet ze me te vinden. In de wijk maken veel jongeren op die manier verbindingen maken. Bij mijn bezoek in Birmingham viel me dat ook op bij jongeren. Daar noemen alle jongeren zich Brits. Hier noem ik bijvoorbeeld een jongere naar hun land, zoals bijvoorbeeld jonge Marokkanen. Ze zullen zichzelf nooit Nederlander noemen, maar wel Marokkaanse Rotterdammer. Dat is dan de verbinding. Ik spreek ze daarop aan en zij kunnen mij daarop aanspreken.

Hub Crijns: Jij wou iets zeggen en wie ben je?

Ik ben Andrine Korne uit Rotterdam van Stichting Jeugdhaven Het Anker en ik wil verder gaan op die vraag over verbindingen, voordat we verder gaan over maatschappelijke systemen. Welke rol speelt God of religie? Jezus was naar mijn idee niet echt een gevestigd onderdeel van een systeem. Hij zette een heleboel systemen op zijn kop, juist om degene die wij omschrijven als onderklasse of als buitengeslotenen erbij te betrekken. Op die manier kan er toch ook een soort verbinding gelegd worden? Ik denk met vooral de Afrikanen, die veel geloviger zijn dan de meeste westerse mensen. Volgens mij kun je met je geloof en met God ook dwarsverbindingen leggen tussen die meerdere werelden. Hoe ervaren jullie dat of sta je daarin?

Katinka Broos: Ja dat kan denk ik wel, maar het is wel een ingewikkelde vraag. Ik vind het wel leuk dat je de Afrikanen erbij noemt. Ik ben buurtpastor, en ik heb er belang bij dat mensen zich betrekken op de buurt, of dat ze in betrekking zijn met de buurt. En met iedereen die dat doet ga ik een verbinding aan. Het is ook een beetje koopmansgeest. Mensen willen in ons pandje, ook als wij er niet zijn. We vinden dat dan goed als ze iets terug doen voor de buurt. De Afrikaanse kerken in de buurt doen niks terug voor de buurt. Ze zijn bij ons in de buurt vooral omdat het dichtbij het station is, en omdat de zaaltjes goedkoop zijn. Ze komen uit heel Rotterdam en omstreken hier hun geloof vieren. Maar ze laten zich niet betrekken op de buurt. Ik kan daar ook weer mee leven, omdat ze vaak genoeg aan zichzelf hebben om een eigen plek te vinden in die samenleving. Maar zo merk je wel de belangentegenstelling. In het zoeken naar samenwerking met Christelijke organisaties, vaak migranten kerken, lukt dat soms wel en soms niet. Er zit iets lastigs in. Neem die Congolese vrouw die in het verpleeghuis ligt met aids. Ze spreekt Nederlands, Frans en Lingala. Gaandeweg haar ziekte valt eerst het Nederlands weg, dan het Frans en dan blijft het Lingala over. De groep mensen die haar op kan zoeken wordt zo steeds kleiner. Uiteindelijk blijft alleen mijn collega Sjaak over, want die spreekt Lingala. Wij hebben een beroep gedaan op de Congolese kerk om haar eens ook op te zoeken. Dat beroep hebben we gedaan vanuit de veronderstelling dat we samen een kerk zijn of aan pastoraat doen. Maar die gezamenlijke verbinding blijkt er opeens helemaal niet te zijn, want die vrouw heeft volgens hun geloof in God niet zomaar aids. Aids krijg je als je iets slechts in je leven gedaan hebt. En bij zulke mensen moet je vooral niet op bezoek gaan. Al doende, leer je hoe ingewikkeld de werkelijkheid soms in elkaar steekt. Een ander voorbeeld. De Marokkaanse groep wil iets organiseren in het buurthuis. Vervolgens zegt de leiding van het buurthuis dat dit mogelijk is, als ze iets willen doen voor de vrouwen. Ze krijgen ruimte als de vrouwen mee mogen doen aan de Nederlandse les bij Sociaal Cultureel Werk. Wat gebeurt er dan? De voorzitter van de Marokkaanse vereniging – toch een wat conservatieve groep - komt bij mij en zegt: “Katinka, onze vrouwen moeten Nederlandse les hebben, weet jij een fatsoenlijke betrouwbare lerares?”. Ik noem de naam van de vrouw die bij Sociaal Cultureel Werk werkt, in hun gebouw. Ze kennen haar al lang, maar pas na mijn antwoord is het goed. Als ik dan later navraag, waarom deze omweg gemaakt is, krijg ik te horen dat we volgens hun de enigen zijn in de wijk die nog wat met God hebben. En die mening telt dan zwaarder. Maar ik moet met die Marokkaanse man vooral niet over God gaan

discussiëren, want dan gaat het mis. Maar in zo'n situatie merk je dat er opeens op grond van religie en geloof een verbinding gelegd wordt, die ik niet voor mogelijk had gehouden, maar hij legt hem wel. Ik merk dat verbindingen maken op grond van geloof en religie nog pure vorm heeft en grotere kansen biedt dan ik ooit voor mogelijk had gehouden. Dat maakt het wel heel spannend.

Heb je ook individuele contacten meegemaakt waarin geloof een verbindende rol speelt? Waarin het geloof compleet andere systemen en werelden overbrugt?

Katinka Broos: Ja, ook die ervaringen heb ik. Ik denk aan het moment dat er in de wijk een klein Turks meisje overleed. Ze was verdronken terwijl haar oma aan het oppassen was. Toen kwamen een paar Turkse vrouwen mij vragen of ik bij die oma op bezoek wilde gaan. "Want onze Imam doet niet aan huisbezoeken en jullie zien we dat wel doen." Op dat moment is er een duidelijke verbinding gelegd vanuit religie en vanuit het pastoraat. Ik voelde me toen aangesproken op een van mijn kerntaken, die is om bij mensen op bezoek te gaan. Bij de Imam is dat blijkbaar niet zo. Die Turkse vrouwen konden daar overheen stappen en gingen te leen bij de Christelijke traditie. Ook hier zijn het weer mensen uit de wijk die op dat moment een verbinding leggen, die ik zo niet gelegd zou hebben vanuit mezelf. Dat vind ik heel erg leuk. De aanleiding was tragisch en het is dramatisch om bij die oma en haar zoon op bezoek te gaan. De zoon bleek bij oma in te wonen. Je denkt dan een heel systeem van schuld te ontmoeten, dat met elkaar in huis woont en daar verder mee moet leven en zien te overleven. Maar dat bleek helemaal niet het geval. Er was wel heel veel verdriet. Maar in hun geloof speelt een grote rol om het leven te nemen zoals het komt: Gods wegen zijn ondoorgrondelijk om het zo maar te zeggen... Zo zeggen zij dat niet. En je voelt de aanvaarding. Terwijl ik dat in mijn systeem allang niet meer geloof en me er zelfs enorm tegen verzet heb. Krijg ik dat gevoel van geloofsovergave zo maar in eens terug via de Islamitische traditie, terwijl ik daar als pastor op huisbezoek ben. In dat verdriet om de dood van het meisje keren de rollen om, leren zij mij als pastoor wat geloof is, raken tradities met elkaar verknoopt en dan weet ik het ook niet meer.

In de zaal wordt met elkaar van gedachten gewisseld over orthodoxe plekken van geloven, waar geloofsovergave aan Gods wil beleefd wordt, troost geeft en waar die geloofsovertuiging energie geeft om door te gaan. Dat weten we toch ook te respecteren?

Toine van den Hoogen: Waarom zijn wij op een gegeven moment hiertegen in verzet geraakt? Waarom zijn we op een gegeven moment collectief in een tamelijk snelle periode in onze voorgeschiedenis - zoals we hier bij elkaar zijn - bijna allemaal - in verzet geraakt tegen die prachtige zin: 'Gods wegen zijn ondoorgrondelijk?'. Zouden het trouwens Gods wegen zijn als ze wel doorgrondelijk waren? (Gelach) Volgens mij zijn we in verzet gegaan omdat we op dat moment in samenleving en geschiedenis gedacht hebben: een mens is een persoon; een mens heeft zijn eigen geschiedenis; een mens heeft zijn eigen rationele vermogens om zijn plek te zoeken en daar ook voor op te komen; een mens heeft zijn rechten om die na te streven. Dat zijn allemaal prima redenen en ze hebben ertoe bijgedragen dat ook ik in die periode bij mezelf begon te twijfelen aan dat idee dat Gods wegen ondoorgrondelijk zijn. En je ziet dat knagen in meer Westerse landen, ook bij Islamitische mensen in Noord-Afrika knaagt het al heel lang. Maar de mensen die hier in Rotterdam bijvoorbeeld uit Noord-Afrika komen, zijn niet meteen afkomstig van de intellectuele elite van zo'n land. Zij zijn religieus gesproken orthodoxer. Maar over 20 jaar hebben deze Islamitische generaties en hun kinderen dezelfde vragen ontwikkeld, zoals wij ze hebben ontwikkeld. Ik heb er enige tijd terug een TV uitzending over gezien. In Venlo was er een man van zijn brommer gerukt en blijkbaar waren

twee Islamitische jongens daarvan de schuldige. De lokale pers gaat dan bij die Islamitische moeder op de stoep staan en vraagt haar commentaar over wat de kinderen gedaan hebben. Die mevrouw zei toen ook: 'Dat is Gods wil'. De interviewer wist onmiddellijk voor de camera te melden dat je dit altijd hebt met die mensen. Ze nemen en hebben geen eigen verantwoordelijkheid. Maar dat is onze Westerse perceptie en wij denken er niet bij na dat wij een specifieke - en ook waardevolle - kijk hebben op wat menselijke verantwoordelijkheid is, wat menselijke vrijheid, en wat Gods wil uiteindelijk is. En dat dit bij andere mensen en in andere werelddelen anders kan zijn. In de jaren zeventig heeft Feitse Boerwinkel een boek geschreven rond de overtuiging dat de grenzen van sociale uit- en insluiting eigenlijk gerelateerd moeten worden aan hoe je geloof en religie mee laat klinken. Godzijdank hebben we de laatste 20 minuten gepraat over 'connection', niet de busmaatschappij, maar de verbinding. Dat begrip is in een wereld van pluralisme een veel beter oriëntatiepunt, ook conceptueel, dan te praten over één geheel. Want op grond waarvan heeft Feitse Boerwinkel bijvoorbeeld beseft - en wij na hem - dat ene geheel vandaan gehaald? Dat heeft hij toch ook gereconstrueerd vanuit zijn reflecties op de werkelijkheid? Vanuit hoe wij begrepen hebben dat de wereld voor ons was in het Nieuwe Testament, in het Oude Testament.

Vanuit de deelnemers noemt iemand, dat we nu toch leven in de ene Nederlandse samenleving.

Toine van den Hoogen: Nee, we leven niet in één Nederlandse samenleving; we leven in één Nederlandse staat. Een natie-staat die zoals alle andere natie-staten grote interne conflicten kent en die in feite, bestaat uit allerlei deel-samenlevingen. We leven ook in een globaliserende wereldbol, van waaruit juist al die mensen uit andere landen hier komen. Eerder werd al aangegeven dat die mensen allemaal Engels spreken en zich overal thuis voelen in die wereld. Later in het gesprek zijn we die Engels sprekende Afrikanen ook in Rotterdam tegengekomen.

Iemand zegt dat je ook het beeld een netwerk samenleving kan gebruiken. Daaruit blijkt dat er verschillende netwerken zijn. Bekeken over de hele wereld zelfs een netwerksamenleving met alle problemen van dien. En het gaat dan ook over de aarde zelf met discussies over duurzame energie. Daar heeft die hele netwerk samenleving wat mee te maken. Als het daar niet mede over gaat, dan gaat het over een tijdje helemaal nergens meer over.

Toine van den Hoogen: Mee eens, maar wat zeg je nu in sneltreinvaart? Hebben die discussies over ecologie iets te maken met het gesprek over plurale werelden, zoals we dat gevoerd hebben? En volgens mij moet je bij dat ecologisch probleemdenken vooral niet onderstellen dat er nu iets fout gegaan is, terwijl er eerder een vorm van oorspronkelijke eenheid is geweest.

Nee, dat zeg ik niet. Ik hoor connectie, onderlinge verbondenheid, enorme flexibiliteit, verschillende systemen waar je connecties tussen kunt leggen. Dat alles deed me denken aan de ecologische discussie, waar dat ook speelt. Vandaar mijn opmerking. Aan de andere kant betwijfel ik of je kunt zeggen dat de Marokkanen over 20 jaar op eenzelfde manier zullen denken als wij ...Ik vraag me echt af of dat klopt. Onze eigen ervaringen bewijzen juist het feit dat het niet zo is. Wij hebben bijvoorbeeld vanuit onze geloven een paar enorme clashes gehad over seksualiteit en homoseksualiteit. De TV speelde daarin een grote rol. Het was daarna helemaal niet zo eenvoudig om met elkaar een verstandhouding te kweken die weer enigszins normaal was. Nu is het scherpe van dat debat eraf. Volgens mij kun je niet meer stellen dat mensen, afkomstig uit een pre-moderne samenleving, hier op eenzelfde manier als

wij hun ontdekkingen over doen. De samenleving van nu is toch niet meer dezelfde als bij ons toen? Wie in TV-land is nu nog bezig met een item over homoseksualiteit? We zullen dus veel meer moeten kijken en luisteren naar wat zij meemaken, bedoelen, duiden. Wat zijn hun angsten en wat hun verlangens?

Toine van den Hoogen: Je hebt gelijk. Dat maakt het probleem alleen maar scherper denk ik. Ik denk hierbij aan een filosoof, die heeft opgemerkt dat wij hedendaagse mensen vergeten, dat wij moderniteit altijd begrijpen vanuit de najaren van de westerse verlichting. Er zijn in India en in Afrika en in Amerika allerlei periodes geweest van moderniteit. Ooit was op die manier het Boeddhisme een modern verschijnsel voor de Hindoe. Latijns-Amerika heeft bijvoorbeeld nooit meegedaan aan de Franse revolutie en de najaren daarvan. Er zijn in dat continent evidente verschillen met allerlei culturele en ook politieke levensbeschouwelijke percepties. Onze moderniteit heeft een vorm van gebroken bewustzijn tot onszelf teweeg gebracht. En we vinden dat nog goed ook. We hebben daarmee een vorm van vrijheid en onafhankelijkheid gecreëerd, waarmee we het recht nemen om overal en bij welke autoriteit dan ook vragen te stellen. Het is een vorm van denken die ons vooruit brengt. Maar ze maakt ons ook los van meer religieus georiënteerde vormen van denken. Ik bedoelde dat na enige tijd de tweede of derde generatie mensen met ouders uit Afrika vandaan, hier hun opleidingen en scholen hebben gehad en daardoor beïnvloed zijn door ons soort denken. Ze hebben dan ook die vrije manier van vragen stellen, terwijl ze een gebroken relatie hebben met zichzelf en de theologische visie op de wereld. Met alle problemen van dien en met alle waardering. Want we willen die manier van denken ook niet meer kwijt. Want anders zou ik nog steeds overgeleverd zijn aan het gezag van mijn leermeesters en zou ik nooit zelf vragen kunnen stellen.

Hub Crijns: Dinie, jij wil ook reageren?

Ik ben Dinie van Velthooven van de werkgroep Arme Kant van Nederland/EVA. Ik heb, denk ik, een heleboel niet begrepen van wat er gezegd is. Dat ligt niet aan u, maar is in het kort te wijten aan mijn opleiding, laat ik het zo maar even zeggen. Ik ben zelf een arme sloeber; ik leef al jaren van het minimum, dus ik weet waar ik het over heb. Misschien slaat wat ik nu ga zeggen helemaal nergens op, maar dan hoor ik het wel van u. Mij valt op dat er door een van u gezegd is dat wij moeten vragen als wij iets willen verwezenlijkt zien. Ik moet u zeggen: wij armen vragen ons een ongeluk, je moet zelfs bij de Voedselbank vragen of je in aanmerking komt om een pakket te krijgen. Dan heb ik het nog niet eens over alle overheidsinstanties waar je moet vragen om bepaalde voorzieningen. Wij worden dat zat. Wij schamen ons niet voor al dat vragen, alhoewel dat dan weer vaak gezegd wordt. Maar wij willen ook eens een keer gewoon normaal meedoen. Ik vraag mij af waarom in die discussies - dat is vandaag weer niet gebeurd - er niet gesproken wordt over universele verklaring van de rechten van de mens. Kunt u daar niets mee? Die Verklaring en die rechten zijn duidelijk genoeg en daar zou je toch mee in actie kunnen komen. Er is vandaag ook gesproken over dat iets krijgen te zien is als genade. Ik heb veel ervaring in dat krijgen en ik moet u zeggen, het is verschrikkelijk. Natuurlijk is iets krijgen fijn, maar in maatschappelijke zin als arme is het afschuwelijk: het tast je menselijk waardigheid aan. Vandaar dat ik zeg: ga als kerk eens bezig met de universele verklaring van de rechten van de mens. Ik wil nog verder gaan. We hebben bij de kerken allerlei verklaringen en toestanden die over gerechtigheid gaan, ook in de Bijbel. Daarin hoef je maar kort te lezen en dan lees je dat recht gedaan moet worden aan armen. Waarom doen we dat niet? Waarom blijven we hangen in de hulpverlening? Helpen is belangrijk, daar heb ik niets op tegen, maar alleen is het niet genoeg. Waarom pakken we dat tweede deel uit die Bijbel op niet op? De Bijbel spreekt niet alleen over barmhartigheid, maar ook over gerechtigheid? We zouden op zo'n manier in actie kunnen komen, dat alle kerken daaraan mee doen. Nou, dan hebben we nog wel een stukje macht in Nederland. Het viel me verder op dat het gesprek voor 90% over buitenlanders gaat. Misschien heb ik het wel verkeerd begrepen. Maar onder de arme Nederlanders zitten ook anderhalf miljoen mensen die het niet meer zien zitten. En ik ga, met alle respect voor uw werk, niet naar een inloophuis, of naar al die andere dingen toe. Ik heb een stukje eigenwaarde. Ik hoop dat de mensen dat nou eens een keer willen accepteren. En als ik zeg dat ik een arme sloeber ben moet u niet aankomen met allerlei verwijten of verwijzingen naar het systeem. Ja we passen ze allemaal in een systeem in. De armen kennen dat systeem inmiddels al te goed. Het zou fijn zijn als wij armen met zijn allen wat te zeggen zouden hebben in de samenleving, maar wij hebben niets te zeggen. Ik hoop dat u dat systeem eens een keer aanpakt, want ik las vanmorgen in de krant dat ze druk bezig zijn met allerlei maatregelen te nemen in verband met die kredietcrisis. Ik weet niet wat daaruit komt, maar in de krant stond, dat in ieder geval de armen en de ambtenaren minder zullen krijgen. En mensen, die in de laagste categorie qua inkomen zitten zouden in het leger moeten gaan. Ik zou het fijn vinden als ik de kerken daar dan eens een keer tegen hoorde protesteren.

Hub Crijns: Over dat laatste kan ik melden, dat gisteren de Katholieke Kerk bij monde van bisschop De Korte een brief aan de Minister-President gestuurd heeft met de dringende oproep dat de bezuinigingsvoorstellen niet ten koste van de armen hier en in de derdewereld moeten gaan.

Maar zouden de plaatselijke kerken daar eens ook ondersteuning aan kunnen geven?

Hub Crijns: Dat lijkt mij van wel. Goed, willen jullie nog reageren?

Katinka Broos: Ik heb met verschillende voorbeelden en verhalen proberen aan te geven hoe mensen wel recht hebben op dingen, maar dat dan nog niet meteen krijgen. Ik verbaas mij ook over de Rotterdamse overheid, die weer heel verbaasd kan reageren als wij signaleren, dat mensen volgens hen geen weet hebben van diverse toeslagen en dat soort dingen. Terwijl ik vind dat je dat moet omdraaien. Mensen hebben rechten en een overheid dient dat voldoende bekend te maken.

Dinie van Velthooven merkt op dat het zo moet zijn dat je als arme in ieder geval zoveel inkomen moet hebben dat je al je rekeningen ook kunt betalen. Ik vind dat mensen in Nederland recht hebben op een leefbaar inkomen. Gewoon iedere maand een leefbaar inkomen. Dan heb ik al die toeslagen en regeltjes waar ik dan zogenaamd recht op heb niet meer nodig en kan ik voor mezelf zorgen.

Katinka Broos: Ja ben ik helemaal met u eens.

Hub: Okee. Voldoende zo? Of wil jij nog iets zeggen?

Toine van den Hoogen: Ja, ik ben het helemaal met u eens. Als je het zo zegt, gebruiken we het woord recht op een fundamentele belangrijke manier. Namelijk als iets wat aan al onze feitelijke verschillen vooraf gaat. Iets wat ons met ons geboorterecht gegeven is. Ieder mens heeft als 'ie als mens geboren wordt zo'n recht om op een menswaardig bestaan te kunnen leven. We bespreken het probleem van in- en uitsluiting vandaag, omdat we ervaren dat dit fundamentele recht niet altijd ingevuld wordt. Dan gaat het als een horizon functioneren. Van daaruit kunnen we ons afvragen hoe we dat met ons werk in het sociaal pastoraat wat praktischer kunnen maken, ook in relatie tot al die rechten en regeltjes, waarvan u zegt dat u die niet allemaal meer nodig heeft. In feite kunnen we ons daar niet aan onttrekken natuurlijk. U net zo min als ik. Ik ben het helemaal met u eens, dat we ons in ons pleidooi moeten oriënteren aan die fundamentele mensenrechten. Maar dan heb je nog niet een set van goed werkende regels. Fundamentele mensenrechten zijn iets anders dan een reeks van regels en je moet je best doen om die goed te laten werken.

Dinie van Velthooven geeft nog eens een keer aan dat zij graag in dit debat de stem van de kerken wat duidelijker zou willen horen en of de aanwezigen hier dat zouden kunnen bevorderen. En ze vertelt dat ze uitgaat van eigenwaarde en zelfrespect. Het minimum zou hoger moeten zijn - zonder al die toeslagen en aanvullingen - zodat je zelf je eigen leven zou kunnen invullen. Dan zou je een trotse arme kunnen zijn, die zich niet hoeft te schamen en die niet van alles hoeft te vragen. Eigenlijk is dat heel normaal, maar wij armen ervaren zo vaak dat het niet zo normaal is.

Hub Crijns: Ik vind het vervelend om op dit moment in het gesprek aan te moeten kondigen, dat we er hier een punt achter moeten zetten. Er zijn allerlei onderwerpen en thema's aangeraakt die ieder kan meenemen naar de plaats waar je vandaan komt. Hopelijk kan je met het gezegde ook iets doen met de mensen die je daar ontmoet. En we maken een verslag van deze bijeenkomst, dat u over een tijd kunt lezen.

Wij sluiten af met een kort bezinnend moment, waarbij ik Joep Beliën mag introduceren met een andere kwaliteit die hij heeft, namelijk als musicus. Hij speelt op de viool en ik lees u een gedicht voor, dat ik gemaakt heb op het einde van 2008 en dat wel passend is bij de inhoud van deze dag.

Aankloppen, hallo zeggen, binnen komen

Hub Crijns, 26 oktober 2008

Aankloppen, goede dag zeggen,
trachten bij elkaar te komen.
Dat is zoeken naar harmonie
tussen verschillende mensen.

Hallo zeggen, welkom heten,
proberen of je lief kan hebben.
Dat is ontdekken dat die harmonie
telkens anders dan verwacht is.

Binnenkomen, aandacht geven,
je leven instellen op samen zijn,
doe je niet in een tijdloze ruimte.
Dat heeft veel te maken
met drukte, werk en mensen,
met inkopen, poetsen en koken,
met zorgen, verzorgen, nazorgen,
met op de bank vallen, effe rusten,
met hoe de week er uit ziet.

Mensen liefhebben, zien wat er gebeurt,
je laten raken door noden van mensen,
vergt je tijd, verstand, handen en hart.
Daarom zijn er mensen,
die in de voedselbank deelnemen,
die kleding aan elkaar doorgeven,
die generaal-pardonners huisvesten,
die voor drinkbaar water zorgen,
die in Exodushuizen meedoen,
die familieleden van zieken in ziekenhuizen opvangen,
die in het hospice stervenden begeleiden,
die bij ruzies bemiddelen naar vrede,
die zorgen voor een duurzame leefomgeving.

Gedag zeggen, hoi, je medemens zien,
heeft tijd nodig om te groeien,
om te leren, om te leven.

Liefhebben is een aanwezig zijn,
waardoor je laat zien wie we zijn,
gisteren, vandaag en morgen,
adem, waardoor leven op weg is
en soms God zomaar oplicht.

Pastoraat op de grenzen van in- en uitsluiting

Hub Crijns is directeur van landelijk bureau Dienst in de Industriële Samenleving vanwege de Kerken (DISK)

De Voorjaarsconferentie op 19 maart 2009 van DISK arbeidspastoraat en het netwerk DAK is evenals eerdere jaren gegaan over de theologische en pastorale inhoud van deze werksoorten. Presentie is een methodische kern van deze diaconale en missionaire activiteiten. De context heeft te maken met het leven in buurt of plaatsen waar werk gedaan wordt, betaald of onbetaald. Veel mensen maken mee, dat ze leven op of rond de grenzen van sociale in- en uitsluiting. Wonen, werk, opleiding, gezondheid, relaties, papieren en documenten, regels, buurt vormen allemaal een eigen werkelijkheid, waar mensen aan kunnen meedoen of er van buiten worden gesloten. De reguliere samenleving sluit mensen in, die beschikken over voldoende talenten, gezondheid, relaties, opleiding, papieren, werk, geld, een woning. Diezelfde samenleving sluit mensen uit, die tekorten hebben in talenten, gezondheid, relaties, opleiding, papieren, werk, geld, een woning. Hoe gaan arbeidspastoraat, buurtpastoraat, drugspastoraat met deze processen van in- en uitsluiting, met deze grenzen om en met de mensen die daar leven? Heeft God iets met deze werkelijkheid te maken? Wat betekenen woorden als pastoraat, diaconaat, missionair hier? Kun je spreken van kerk? Hoe nemen we wat er gebeurt in theologische en pastorale zin waar? Zijn er woorden voor en hoe klinken die dan?

Buurtpastoraat in Rotterdam

Voor een publiek van veertig aandachtig meeluisterende en mee denkende collega's opende Katinka Broos als eerste spreker de Voorjaarsconferentie. Katinka Broos is predikant in het Oude Westenpastoraat in Rotterdam, werkt als parttime coördinator van de zes wijkpastoraten in Rotterdam en één dag in de week als gemeentepredikant in Rotterdam

Zij gaf aan hoe de stad Rotterdam het doel heeft om alle mensen in te sluiten en mee te laten doen met de huidige samenleving en het samenleven in de stad. Tegelijk lijkt het wel alsof elke maatregel of project zijn eigen uitsluiting met zich meebrengt. Voortdurend zijn er mensen die de stadssamenleving niet begrijpen en overblijven in hun eigen wereld. Het buurtpastoraat ankert binnen die tweedehandswereld en Katinka Broos geeft enkele voorbeelden die zij tekenend vindt voor pastoraat op de grenzen van in- en uitsluiting.

Realiteit rond toeslagen

“Een aantal jaar geleden was er een grote verandering met betrekking tot de huursubsidie. De mensen zouden die voortaan via de huurtoeslag van de belastingdienst krijgen. Een dergelijke verandering rond ziektekosten vond in dezelfde tijd plaats: de zorgtoeslag. Via folders en advertenties werd dit aan de burgers duidelijk gemaakt. Je kon de krant niet open slaan of er stonden allemaal grote advertenties in hoe dat zou gaan. Iedereen kreeg formulieren thuis gestuurd. ‘Fluitje van een cent’ zeiden ze op spotjes van de radio en TV: iedereen kon het aanvragen, geen probleem.

Nu is het zo dat bij meer dan de helft van de mensen bij wie ik op bezoek kom de televisie aan staat, vaak de hele dag. Iedereen wist dus dat dit ging veranderen en iedereen wist dat dit ook voor hen zou gelden. Nee, niet dus. Enkele maanden na de verandering bleek een groot deel van onze bezoekers niet meegekregen te hebben wat er aan de hand was. Langzaam aan druppelden de vragen bij ons binnen: mensen konden hun huur niet meer betalen, waarna bleek dat ze geen huurtoeslag hadden aangevraagd. We zijn nog tijden met het formulieren invullen bezig geweest

Een voorbeeld van dezelfde orde geldt voor een proef in de Rotterdamse politiek van insluiting. Iedereen van 65+ en ouder mocht een aantal maanden gratis met het openbaar vervoer in de stad reizen. ‘Dat is heel leuk, daar zit iedereen om te springen’, zeg je dan. Grote enveloppen met informatie en aanvraagformulieren werden bij de mensen thuisbezorgd. Kan niet misgaan, zou je denken. En de regeling begon. Toen de proef al een tijdje bezig was kwamen mensen uit de buurt verontwaardigd vertellen dat hun buurman gratis met de tram mocht en zij niet. Waarom zij niet en die anderen wel? Dat is toch niet eerlijk! Blijkbaar is er een vorm van uitsluiting – zelfs als je mensen er bij wil betrekken, als mensen persoonlijk post krijgen, als mensen de hele dag televisie kijken – die ertoe leidt dat mensen geen flauw benul hebben dat wat in die media gezegd wordt ook over hen gaat. Ze hebben waarschijnlijk bij voorbaat al het idee dat hetgeen ze in de krant lezen of op de televisie zien niets met hun persoonlijke leven te maken heeft. Ik leg dat uit dat zij zich door dit soort dingen ver buiten de maatschappij voelen staan, dat het absoluut niet over hen gaat. Als wij hen dan vertellen dat zij ook gratis met de tram mogen, kijken ze je aan met zo’n blik van: hoe kom je erbij, dat kan niet!”

Het Koninkrijk van Thuiskomen

“Moeder en dochter komen regelmatig bij ons binnen en zijn even verlegen: de dochter is 6, de moeder ruimt 20 jaar ouder. Beiden spreken ze Nederlands, onderling spreken ze Chinees, maar het lijkt alsof ze het liefst helemaal niet spreken. Twee stille vrouwen die hulp nodig hebben, omdat ze illegaal zijn.

Ze vallen onder het generaal pardon en wachten op een huis. Tot nu toe heeft het meisje nog nooit in een eigen huis gewoond. Altijd trok ze samen met haar moeder van kamer naar kamer, bij kennissen, bij familie, bij onbekenden en zo en dan in een opvanghuis. Altijd in een klein kamertje samen met haar moeder. Maar nu vallen ze onder het generaal pardon. Ooit heb ik aan het stille meisje gevraagd, terwijl ik uitjes aan het plannen was voor de zomer: ‘wat zou jij nu het liefste willen?’. ‘Een eigen kamer’, zei ze tegen mij. Toen zij begreep wat een generaal pardon is, beseftte zij dat zij met haar moeder misschien een eigen huisje kreeg. Elke keer als ik voor hen enveloppen opende, want hun postadres was bij ons, keek ze me met grote verwachtingsvolle ogen aan, een belofte die waar wordt. De dag dat zij de sleutel in ontvangst namen kwamen ze met Chinese gebakjes en wees ze feilloos aan welke gebakjes Nederlandse mensen wel lekker vinden en welke niet. De weken erna moest er veel geregeld worden: de huur, Eneco, verzekeringen, noem maar op. Zij kwam steeds met haar moeder mee, en ze werd steeds opener en steeds vrolijker. Ze had haar kamer geschilderd in haar lievelingskleuren: rose, oranje, geel en rood. Ze had al vriendinnetjes ontmoet onder aan de flat bij wie ze na de zomer in de klas zou zitten. En ze praatte honderduit. Mijn collega en ik keken elkaar aan: wat is dat meisje veranderd! Haar moeder vertelde dat ze voor het eerst in haar leven ruzie hebben gehad met elkaar... Moeder moest daar erg aan wennen. Het gebeurde een beetje te vaak, vond ze. Waarop ik tegen Pei Xin – zo heet zij – zei: ‘Je moet niet te vaak ruzie maken met die oude moeder van je’. Ze kijkt me aan: ‘ruzie maken is leuk’, zegt ze. ‘Wat is er leuk aan?’ ‘Dan kan ik naar mijn eigen kamer, en heel hard de deur dichtslaan...’

Toen ze weer weg waren zeiden Jack, mijn collega, en ik tegen elkaar: ‘Dit is nu een stukje van het Koninkrijk’.”

“We weten natuurlijk al lang hoe belangrijk het is voor mensen om een eigen plek te hebben. We weten ook al lang hoeveel afbreuk het kan doen, hoe het kan leiden tot zelfverlies, als je geen eigen plekje meer hebt. Bij dit meisje zag je de verandering in twee maanden gebeuren en het was echt ontroerend om te zien.

Verhalen van uitsluiting, maar ik hoop ook van insluiting. Insluiting kun je bij het meisje ook zien toen ze de laatste keer bij ons kwam. Ik ben dropverslaafd en er staat bij ons altijd een grote pot drop en daar nam ze een flinke handvol van. Haar moeder lustte dat niet en ik had haar een keer uitgelegd, dat Nederlandse mensen drop lekker vinden en heel veel mensen die ergens anders geboren zijn dat niet lekker vinden. De laatste keer dat zij er was nam zij een grote hand vol uit die pot. Toen ik zei: ‘geef je je moeder ook wat’, zei zij: ‘Nee, want Chinese mensen houden daar niet zo van’. Zelf stopte zij die hele hand drop in een keer in d’r mond. Met andere woorden: nu zij een eigen plekje heeft is zij volgens haar een Nederlandse geworden, ziet ze zichzelf als opgenomen, niet alleen in de klas, maar ook in de maatschappij.”

Theologische reflectie

Toine van den Hoogen, hoogleraar fundamentele theologie aan de faculteit theologie van de Radboud Universiteit Nijmegen, heeft zijn theologische reflectie als titel meegegeven:

‘Armen tegenkomen. *Staren* in het *wesen* van een mens’.

“Het woord ‘*wesen*’ moet je dan met een ‘s’ in het midden schrijven en dat woord komt van Ruusbroeck, die ‘staren’ en ‘*wesen*’ gebuikt bij het opzoeken van je diepste verlangens en je oorsprong. Ik kom daar straks op terug. Armen ontmoeten, bijvoorbeeld in dat inloophuis van Katinka Broos, of al lezend in het recent verschenen ‘*Dossier armoede in Nederland 2009*’ is een gelegenheid om profetische en kritische stemmen te laten horen, maar uiteindelijk is de theologische waarde daarvan dat het kansen biedt om – inclusief de vrijwilligers die daar komen om de servetten te vouwen of enveloppen te plakken – armen tegen te komen en op die manier – van Ruusbroeck – te *staren* in het *wesen* van de mens.”

Beeldloos kennen als weg

“Johan van Ruusbroeck is een Brabantse mysticus geweest uit de dertiende eeuw van 1293 tot 1381. Hij leefde in de buurt van wat wij tegenwoordig Groenendaal onder Brussel noemen in het Zoniënwoud. Hij heeft toen als mysticus nagedacht over iets wat wij vandaag tegenkomen als wij nadenken over wat wij horen in de verhalen van Katinka Broos over de mechanismen van insluiting en uitsluiting inclusief het prachtige verhaal Thuiskomen. Ruusbroeck heeft toen al een pleidooi gehouden dat de weg naar dat thuiskomen gaat – ik vind dat een mooi woord, dat thuiskomen; hij gebruikte daarvoor het woord God, maar ik gebruik parallel daaraan het woord thuiskomen – volgens wat hij noemde het beeldloze kennen. Je staat altijd gericht op de werkelijkheid en je probeert daar iets van te begrijpen, maar meestal doen wij dat doordat we ons een ken-inhoud voornemen. Je kijkt naar een uitvoeringsplan voor nieuwe regels rond de huurtoeslag en je weet wat dat is of je verbaast je erover dat een ander dat niet weet, dat hij die inhoud niet heeft opgepakt. Je krijgt te maken met het verzoek om een jaarverslag in te dienen bij het bestuur of bij de subsidiegever en je weet wat een jaarverslag is, wat je geacht wordt te doen teneinde je goede recht, bij een project bijvoorbeeld, om je subsidie op een nieuw jaar te kunnen onderbouwen. Scannen op de werkelijkheid is in alle grote en kleine details altijd voorzien van een bepaalde ken-inhoud. Ruusbroeck nu had voor ogen hetgeen volgens mij steeds weer relevant voor ons is, dat je moet proberen je kennen van de werkelijkheid te ontdoen van al die inhoud en beeldloos te maken. Dat streven lijkt een hele abstracte en hoogdravende aangelegenheid te zijn waar je kennelijk onder een boom in dat Zoniënwoud mysticus voor moet zijn, maar voor hem heeft het te maken met alle hedendaagse concrete dingen.”

Toine van den Hoogen heeft in de voordracht van Katinka drie dingen gezien die kenmerkend zijn voor die met de weg naar dat beeldloze kennen volgens Ruusbroeck.

Verantwoordelijkheid dragen en doen

“Als eerste moeten we afrekenen met de diep ingesleten vooronderstelling dat je, als je ergens verantwoordelijkheid voor draagt, iets moet doen. In onze cultuur is dat een wijdverbreide waarde. Toen ik mijn kinderen opvoedde toen ze nog thuis waren, gaf ik telkens aan: ‘Je moet iets doen. Je moet iets ondernemen. Dat maakt de zaak zinvol en zolang je dat doet wil ook wel geld geven. Als je de opleiding afmaakt fijn. Maar als je niets meer doet, dan stop ik met de ondersteuning.’ Je moet dus iets doen. Maar misschien moeten we, teneinde ons te beseffen wat Ruusbroeck ons adviseert met dat beeldloze kennen, ons afvragen: ‘gebeurt er eigenlijk wel iets in dat inloophuis?’”

Opgenomen in de geschiedenis

“Als tweede punt zijn wij gewend om onszelf, onze projecten, onze wereld te beschouwen als opgenomen in een grote geschiedenis: de geschiedenis van de *civil society*, tenminste in onze delen van de wereld. In die geschiedenis ondernemen we als vrije mensen allerlei projecten en we proberen allerlei mensen die daar als vluchteling of anderzins in terecht zijn gekomen op te nemen in onze collectieve verlangens om van die wereld waarin we leven, die *civil society*, een wereld te maken met een geschiedenis. Want geschiedenis geeft richting, geeft oriëntatie. Wij lezen zo ook de Bijbel: als de geschiedenis van God met de mensen.

In dat inloophuis nu tref je allemaal mensen aan, die helemaal geen geschiedenis hebben of van wie de geschiedenis in een of ander niets is weggefallen. Pei Xin, die dochter van die Chinese mevrouw, heeft misschien pas geschiedenis gekregen nu ze haar kamertje heeft gekregen. Daarvoor heeft ze geen geschiedenis gehad. Ja maar, zou je kunnen tegenwerpen, ze is toch geboren en heeft een geboortakte gehad. Dat is zo, maar, in de filosofische existentiële betekenis van het woord heeft zij met die eigen kamer een begin van haar eigen geschiedenis gemaakt. Reden waarom jij nu ook zegt: dat is het begin van het Thuiskomen. Moeten wij dat inloophuis en alles wat daar gebeurt, met die enveloppen die daar geplakt worden en die servetten gevouwen, als een kleine activiteit zien in het verloop van de geschiedenis? Ruusbroeck zou tegen ons zeggen: probeer nu eens beeldloos te kijken, zonder de veronderstelling dat de dingen die je doet plaats moeten hebben in een geschiedenis.”

Leven met een doel

“Het derde punt is doelgerichtheid. Wij willen graag dat wij als werkers en de mensen met wie wij optrekken, beschouwd worden als mensen die een persoonlijk doel in hun eigen leven hebben. Dat is ook de inzet. Met dat doel voor ogen kunnen we kritiek uitoefenen op politici, die met hun pretentie om mensen te helpen met interveniëren feitelijk mechanismen van uitsluiting in gang zetten. Die kritiek is mogelijk, als wij en ook die politici de veronderstelling hebben dat het doel van het leven van mensen is om op een kritische manier vrije mensen te worden. Ruusbroeck met zijn beeldloos kennen, zegt: dan is er misschien alleen nog maar het staren in het *wesen* – met een ‘s’ - van de mens.”

Staren in het *wesen* van de mens

De genoemde drie elementen heeft Toine van den Hoogen verder toegelicht aan de hand van de voorbeelden, die Katinka Broos noemde. Onze manier van het projectmatige doen vervangt Ruusbroeck door wat hij noemt het beeldloze kennen. Neem je waar wat er gebeurt zonder dat dit al met ken-inhouden voorgeprogrammeerd is? Het denken in geschiedenis ziet Ruusbroeck onderbroken worden door een aanwezig zijn zonder geschiedenis. Ruusbroeck reikt in de plaats van het doelgerichte aan om je te laten raken door de kern, het *wesen* van de ander, om je zelf te laten onderbreken door de blik van een ander. In de groepsdiscussie is vervolgens uitgebreid stilgestaan bij de weg van het beeldloze kennen van Ruusbroeck als een wijze van pastoraal handelen op de grenzen van de sociale in- en uitsluiting.

Landelijk bureau DISK

De Stichting Dienst in de Industriële Samenleving vanwege de Kerken (DISK) is een landelijk oecumenisch bureau waarin verschillende kerken samenwerken. Het bureau werkt programmatisch samen met de Raad van Kerken in Nederland. Het bureau werkt samen met een netwerk van zelfstandige plaatselijke en regionale organisaties voor arbeidspastoraat en van arme kant en EVA-groepen.

De missie van DISK

De missie van DISK is om gehoor te geven aan de roeping van Godswege dat ieder mens, met de mogelijkheden die hem of haar eigen zijn, bestemd is om onderweg te zijn naar Gods rijk van gerechtigheid en vrede, waarin de schepping tot heelheid is gekomen. In dat onderweg zijn participeert ieder mens in de economie. Naar de overtuiging van DISK is die participatie in de economie vanuit een gelovige overtuiging een kritische. Ze wordt geïnspireerd door het geloof dat gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping het beloftevolle perspectief vormen voor de economie.

Kerntaak

Op grond van haar missie ziet DISK het als haar kerntaak om kerken als de dragers van het beloftevolle perspectief van gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping te ondersteunen in en toe te rusten voor haar missionair-diaconale opdracht op het brede terrein van 'Geloof en Economie'.

Het gaat hierbij om het bevorderen van de competentie ván en ín kerken om een relatie te leggen tussen 'Geloof en Economie'. De insteek is missionair wanneer het gaat om de vraag wat pastores, parochie- en gemeenteleden in hun economische participatie aan God beleven. Diaconaal is deze insteek wanneer het gaat om de vraag naar de relatie in die economische participatie tussen de beleving van God en de kwaliteit van de samenleving gemeten aan de positie van de meest kwetsbare groepen en individuen.

Presentie, presentatie en reflectie

DISK knoopt contacten aan in de werelden van arbeid, samenleving en kerken. Dit werk van *presentie* bestaat uit het ontmoeten van mensen in situaties van betaald en onbetaald werk. Het arbeidspastoraat brengt de opgedane ervaringen via het werk van *presentatie* binnen in parochies en gemeenten. Wat betekenen die ervaringen voor geloven en kerk zijn? Deze bezinning leidt weer tot *reflectie* rond het waarom en de zin van economie. Arbeidspastoraat stelt die vragen aan bedrijfsleven, overheid en maatschappelijke organisaties en kerken door te participeren in publiek debat.

Ondersteuning, overleg en debat

DISK ondersteunt het plaatselijk en regionale arbeidspastoraat met behulp van trainingen, studiedagen, taakgroepen en studiemateriaal. Daarnaast vindt regelmatig overleg plaats met leiding van kerken, organisaties van werkgevers en werknemers en politieke partijen. Het bureau participeert in ethische bezinning en publieke meningsvorming rondom geloof, (zorg)arbeid en economie, en ontwikkelt training en toerusting van kerkelijk kader. Het kwartaaltijdschrift *Ondersteboven* brengt de wereld van geloof en economie en het werk van arbeidspastoraat DISK in beeld. Met het tijdschrift *De arme Krant van Nederland* krijgt u de wereld van arm en rijk elk kwartaal in beeld. Voor informatie over andere uitgaven van DISK kunt u onze publicatielijst opvragen. Onze websites bevatten naast de actuele informatie ook een steeds rijker archief van artikelen, zie www.disk-arbeidspastoraat.nl en www.armekant-eva.nl.

Organisatoren

Netwerk DAK
Eykmanlaan 33
3571 JR Utrecht
tel: 030-2711138
e-mail: secretariaat@netwerkdak.nl
webstek: www.netwerkdak.nl

Netwerk
DAK

Landelijk bureau DISK
Luijbenstraat 17
5211 BR 's-Hertogenbosch

tel.: 073-6128201

e-mail: info@disk-arbeidspastoraat.nl

webstek: www.disk-arbeidspastoraat.nl
www.duurzamekerk.nl
www.armekant-eva.nl

